یاش توركستان

توركستانڭ ملی قورتولوشی اوچون كورەشوچی آیلق مجموعە

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

1929نچی ییلنك دەقابر- ندەن چیقا باشلاغان	سەنتابر (ایلول) 1938 (1357 هجری)	سان 106

بو ساندا:

۱ ــ شرقی توركستان مسئلەسی مناسبتیلە — باش مقالە

۲ ــ شرقی توركستان انقلابی اطرافندا (VI) — مجدالدین احمد

۳ ــ توركستان تورك ملی مفكورەسی وە علی شیر نوائی (II) — طاهر.

٤ ــ توركستاندا توركچیلك — اوقتای

٥ ــ ساویت پارلامان نایرا گبازلغی — جانای

٦ ــ ساویت روسیادا قانچا اهالی بار؟ — مچ.

۷ ــ «۲۱ لەر» محاكمەسی آلمان مطبوعاتندا — تیمور اوغلی

۸ ــ «روسلارنڭ حربی امكانی» — «تاڭ» غازیتاسیدان

۹ ــ بین‌الملل تورموشدان — م.

۱۰ ــ ایوان ستەپنوف ــ علی جانگەلدین — ج.

۱۱ ــ توركستان خبرلەری: ملی قادرو حاضرلاش وە معارف مسئلەلەری، ٤نچی تاجیكستان فرقە قورولتاییندا معارف حقندا سویلەنگەن نطقلاردان، قازاغستان فرقە قورولتایی ماتەریاللاریندان، ٤نچی توركمەنستان فرقە قورولتایی ماتەریاللاریندان.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شرقی تورکستان مسئله‌سی مناسبتیله

برنیچه ییلدان بیری آچیق ملی قورتولوش کوره‌شی یوروتوب کیلیاتقان شرقی تورکستان بوتون تورکستانلیلارنگ او جمله‌دەن بزنگ ده نظر دقتمز مرکزی بولوب کیلمه‌کده‌در. تا او زماندان بیری أمکان دائره‌سنده مجموعه‌میز بیتله‌رینی بو مسئله‌گه آیریب کوچمز نسبتنده نشریات یوروتوب کیله‌مز. اوقوچیلاریمزنی، یازیق که ایمدیلك فجیع بر نقطه‌سینا کیلیب تره‌لگه‌ن شرقی‌تورکستان قورتولوشی حرکتی‌تأریخی (١) بیله‌ن تانیشتریب کیله‌مز. بو قاداری بیله‌ن ده کفایتله‌نب اوتورمادیق وه آوروپا افکار عامه‌سی نظر دقتینی شرقی تورکستان تورکینگ آغیر وضعیتی وه بو آغیر تورموش شرائطندان قورتولو اوچون آچقان کوره‌شینه تارتیشغا اوروندوق. اینگلیز، فرانسوز، آلمان، ایسویچره وه ایتالیا مطبوعاتندا تورلو یازیلار چیقدی. بو یازیلار قسماً أوز طرفمزدان بیریلگه‌ن یازیلار، قسماً ده بزنگ بیرگه‌ن ماته‌ریالدان فائدالانب غازیتا باشقار-مالاری طرفندان حاضرلانغان یازیلار ایدی. لوندون، پاریس، به‌رلین وارشاو کبی آوروپانگ مهم مرکزله‌رنده شرقی تورکستان مسئله‌سی وه کوره‌شی اطرافندا معروضه‌لار اوقوندی (٢).

نشریات، معروضه دیگه‌ن نه‌رسه‌له‌ر مهم بولسادا شرقی تورکستان مسئله‌سی اهمیتی بیله‌ن أولچوگه‌نده یتیشمه‌گه‌ندیك بولوب قالادر. نشر-یات، معروضه‌لار — قونفه‌رانسلار بیله‌ن یوروتوله‌جه‌ك پروپاغاندا بیله‌ن بر قاتاردا بیلگیلی بر پلان اطرافندا متشکل فعال کوره‌ش یوروتوا کیره‌ك. منور، تجربه‌لی شرقی تورکستان ملی کوره‌ش عنصرلاری ممثلله‌رینگ دنیا سیاسی محیطینا آچیق چیقولاری وه هدفی تعیین ایتیلگه‌ن پلان یولندا کوره‌ش یوروتوله‌ری لازمدر. بزمچه بو سوگنچی نقطه

(١) بو حقدا «یاش تورکستان»نگ ١٠٢ نچی ساننداان باشلانغان، کوره‌ش وه انقلابنگ ایگ قیزغین دوره‌له‌رینی شرقی‌تورکستاندا خلقمز ایچنده ملی کوره‌شکه قاتناشیب اوتکه‌زگه‌ن آرقاداشمز مجدالدین احمد بیك مقاله‌سینه باقلسین

(٢) صوگ دفعه شو ییلنگ ١٥ نچی ایوننda باش محرریمز چوقای اوغلی مصطفی بیك وارشاوادا شرقی تورکستان حرکتی حقندا بر معروضه اوقومشدر.

تورکستان خبرله‌ری

ملی قادرو حاضرلاش وه معارف مسئله‌له‌ری

شو ییلی ایول آیی باشلاریندا بولوب اوتکه‌ن ٢نچی قرغیزستان فرقه قورولتایندا ملی قادرو حاضرلاش مسئله‌سی حقندا سویله‌وچیله‌رنگ بوتونیسی بو مسئله‌نگ باردیقچا فنا بر وضعیتده قالیب کیلگه‌نینی اعتراف ایتب أوتدی. مثلا فرقه مرکز قومیته‌سینگ ٣نچی کاتبی بوریاك‌نگ دیدیگینه کوره، قرغیزستان په‌داغوژی وه بیطر اینستیتوتی ایله تورلو ته‌خنیك مکتبله‌ری ییللق اوقو پلانندا کورسه‌تیلب قبول ایتیلیشی مجبور طلبه‌له‌ر سانینی هیچ تولدورالماسدان کیله‌درله‌ر. سوزنده دوام ایتب بوریاك په‌داغوژی وه بیطر اینستیتوتله‌ری طلبه‌له‌ری آراسندا قرغیزلارنگ په‌ك آز („Самое незначительное количество“) ایکه‌نینی هه‌م‌ده اورتا مکتبله‌رنگ سوگ ٩ وه ١٠ نچی صنفلاریندادا قرغیز بالالارینگ جوده که‌م („Крайне мало“) بولغانینی کورسه‌ته‌در.

عینی بوریاك‌نگ آیتووینغا کوره ١٩٣٨ نچی ییلی اوچون معارف قومیسارلغی ٢٨٠٠ معلمگه محتاج ایکه‌ن؛ صحیه قومیسارلغی ایسه ٢٢٠٠ یوکسه‌ك وه اورتا متخصصلار، زراعت قومیسارلغی‌دا ١١٢٧ هه‌ر جنس متخصصلارغا محتاج ایکه‌ن. قولداغی معلمه‌ر حقندا بوریاك دیدرکه: «٤ صنفلی مکتبله‌رده درس بیره بیلمه‌ك اوچون معلمه‌رنگ اورتا درجه‌لی تحصیلی بولمالی‌در. حالبوکه بزنگ معلمه‌رنگ ٧٠ فائضی توبه‌ن درجه‌لی بیلیملی‌در...»

بوریاك «١٩٣٧ - ١٩٣٨ نچی ییلیندا اوقو یاشنداغی بالالارنگ یوزده ٨ ی مکتبگه کیرالماسدان قالدی» دیدر («ساویتسکایه کیرگیزیا» ١٤ ایول ١٩٣٨).

یوکسه‌ك قیشلاق خوجالیغی مکتبی طلبه‌له‌ریندەن بختیار اوغلی‌نگ دیدیگینچه بو مکتبده اوقوچیلارنك ٦٠ فائضی قرغزلاردان بولسادا، قرغزچا یازیلغان بر ده درسلك یوقمیش.
(«ساویتسکایه کیرگیزیا» ١٢ ایول ١٩٣٨).

***

٤نچی تاجیکستان فرقه قورولتایندا معارف حقندا سویله‌نگه‌ن نطقلاردان:

سافکین: «بالخاصه معارف قومیسارلغی ساحه‌سندا زیانچلیق حرکتی نتیجه‌له‌رینی یوقاتیش ایشی یامان بارا یاتوبدر. معارف قومیسارلغی باشلوقلاری بو یولدا هیچ نه‌رسه ایشله‌ی آلمادیلار، حتی ایشنی داها فنالاشتریب ییباردیلار. بو ییل مکتبله‌ر درسلکسز، پروغرامسز وه معارف قومیسارلغی طرفندان هیچ أداره ایتلمه‌سده‌ن اوتدی...» («قوممونیست تاجیکستانا» 10. VI. 38)

تاجیکستان حکومتی رئیسی قوربان اوغلی محمد علی: «تاجیکستاندا اوقیتورغان مکتب یاشنداغی ٢٢٠ میگ مکتبلینك ١٠ نچی (یعنی اورتا مکتبله‌رنك سوگ). صنفنداغیسی ١٤٧ وه ٩ نچی صنفنداغیسی ٣٠٠ در. یالپی اوقوش عملدا یوق. مکتب یاشنداغی بالالارنك کوبگنه‌سی مکتبگه کیره‌الماسدان قالغان. یاشلی سوادسزلارنی اوقوتیش ایشی ایسه فنا وضعیتده» دیدر.
(«ق. ت.» ١٤ ایون ١٩٣٨).

عینی غازیتانك عینی ساننداغی باش مقاله‌ده یازیلغانیغا کوره، تاجیکستاندا ٤ عالی مکتب، ٢٤ ته‌خنیکوم، ١٨٠ اورتا وه ٨٤ یاریم اورتا مکتب بار.

هیچ بر تورلو اهمالی ممکن بولماغان مهم کورەش عنصریدر. بز بو نقطه أوستنده اصرارله توختاب کیلەمز. چونکه شرقی تورکستان مسئلەسی اطرافندا اونی أوز منفعتلارینا یارارلق بر شکلده ییشمەك أوچون ایکی تهلکەلی کوچ اورونماقدادر. بو ایکی کوچ أوز آرا بربرینه قارشی استقامتدەن کیلمەکده بولسا دا شرقی تورکستان ملی منفعتی اوچون عینی درجەده قورقولو، عینی درجەده دوشماندر. بو کوچلەرنگ بری، چینای وه تەك توك بولسا دا تاپب آلدیغی شرقی تورکستانلی آگەنتلەری آرقاسینا یاشیرینب بوتون أولکەنی عملده أداره ایتمەکده بولغان روس بولشەویکلەری بولسا، ایکنچیسی ختای ـ چانقای‌ـشەك حکومتیدر. شرقی تورکستان تورکی اونگ أوز مأمورلاری ظلمندان قان یوتقان چاغلاردا اۆ مظلوم خلقنی ایسلەب دە اوتورماغان بو ختای مرکز حکومتی شرقی تورکستانی روس بولشەویکلەری قولینا توشوب قالودان قورونیدا اویلامادی. ایمدی أوزی یاپونیا بیلەن سوغوشغا کیریب قالغاچ گویا شرقی تورکستان اوچون دە قایغیرا باشلاغان...

بونی بزکوبدەن بیلەر ایدیك. لکن سوك زمانلاردا قولومزغا توشوب قالغان ایکی نشریات شرقی تورکستان ملی مفکورەسی دوشمانی، بو ایکی کوچنگ مسئلەنی أوز منفعتلارینا اویغون بر شکلده ییشو أوچون نه کبی غیرتله چالیشماقدا ایکەنلکلەرینی برآزدا آچیق کورسەتدی.

بو نشریاتنگ بری کاشغاردا چیقاتورغان «کاشغر شینگجاك کونلوك گزیتی»در(۳). بو غازیتانگ قانلی روس بولشەویزمی توسیله بویالغان مضموندا ساری‌ـختای رنگینگ ایزی گنه اوچراتیلادر. بو غازیتادا «تورـکستان» دیگەن سوزنی اوچراتمایسز. چونکه شرقی تورکستاندا چینلی آگەنتلەری قولیله روس بولشەویگی حکمرانلیغی قورولونچا او مملکت أوزینگ تأریخی اسمینیدە یوقالتب، «شینگجاك» دیب آتالا باشلادی. بو ایسه یعقوب بیك آتالق طرفندان قورولغان مستقل حکومت ییقیتلب، ایلی حوالیسی (قولجا خانلیغی) روسلار طرفندان ختای أدارەسیگه

(۳) بو غازیتانگ برگنه سانی قولومزغا کیلمشدر.

قایتاریب بیریلگەندەن سوك (۱۸۸٤دە) ختای حکومتی طرفندان قبول وه تطبیق ایتیله باشلاغان اسمدر.

غازیتاداغی مقالەلەر کوپچیلگی یاپونیاغا قارشی کورەشکه چاقیرـغان یازیلارله «یەگی (یعنی ساویت) حکومتینی» ماقتاب، اوگا «خیانت قیلغان جهانگیر قویروقلاری» «خواجه نیاز وه باشقالارنگ «لعنتلەر»ـندەن عبارتدر. بو تورك تیلنده چیقاتورغان بولشەویك ـ ختای غازیتاسینگ تیشقی قورولوشی اوزی قیزیق. برنچی بیتده سولدان، غازیتا اسمیله بر قاتاردا بربریله یاپشتریلغان ایکی مثلث کورەسز. بو شکلنگ اورتاسندا «آلتی بویوك سیاست»؛ کوشەلەرنده ایسه «جهانگیرگه قارشی توروش»، «ساویتلەر بیلەن دوست بولوش»، «ملتلەر حقوقدا برابر»، «یارا خورلقنی یوقاتیش»، «تعمیر قیلیش»، «اتفاق بولوش» دیگەن سوزلەر یازیلغان.

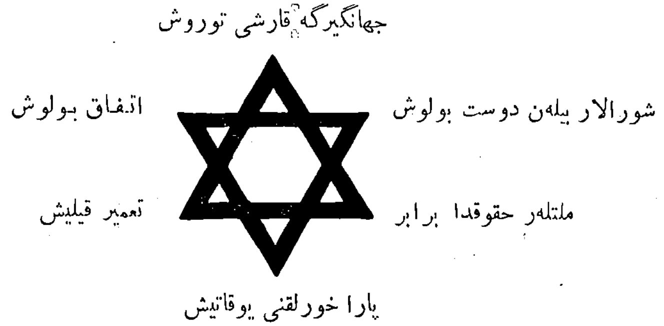

«کاشغر شینگجاك کونلوك گزیتی»نگ جهان ایمپەریالیزمی وه دنیا سیاستی کبی نەرسەلەردەن بحث ایتب مهم شعارلار قویوب اوتوروچی بیلەرمەن باشچیلاری بورچەکلەرینه شعارلارینی یازیب چیقاردیقلاری نشاننگ یهودیلەر نشانی ایکەنینی دە بیلەرلەرمی ایکەن؟ یهودیلەر بوکون شو نشان («دود قالقانی») آستندا فلسطین کورەشی یوروتمەکده وه بو یولدا أوزلەری دە قوربان بیرمەکده بولغانلاری کبی، داها زیاده عرب قانی توکمەکدەلەر. عجبا شو یهودی نشانی کوشەلەرینه شعارینی یازیب آلغان غازیتانگ روس ـ ختای بولشەویك حکومتینه صداقت وه

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ختای اوردولارینا یاردەمگە چاقیروینا آشیقب یوگوروشکەن آخوند، ایشان وە خواجەلەر دە شونی بیلب توروب دە ایشلەگەنلەرمی ایکەن؟

مەنە سزگە شرقی تورکستاندا ایشکە آشیریلماقدا بولغان «ملی سیاست»— «جهانگیرگە قارشی توروش»، «ساویتلەر بیلەن دوست بولوش» استقامتیدە باریب یهودیلەرنڭ مقدس تامغاسیلە سیمالانمیشدر!

***

یوقاریدا ایسلەدیگمز ایکی نشریاتنڭ ایکنچیسی «اوروش خبری» در. او شو یل ایپون آیندان آلیب ختاینڭ موقت مرکزی خانقاودا بر مجموعە شکلندە چیقا باشلادی. «تورکستانلی یورتداشلار اویوشماسی» اسمندەن چیقاریلا باشلاغان بو مجموعەنی عیسی‌بیك یوسف بیك اوغلی أدارە ایتەدر. مجموعەنڭ تیشقی قاپاغینا اویغور، موغول وە تیبەتلیلەر طرفدان «شرق رهبری» چانقای‌ـشەك گە صداقت علامتی اولاراق بیریلگەن بایراق رسمی قویولغان. «اوروش خبری»نڭ ایلك ٦ بیتی‌دە شوندای رسملەر بیلەن اشغال ایتیلگەن. بو رسملەرنڭ برنچیسی «بویوك داهی» چانقای‌ـشەك، ایکنچی رسم ختای حکومتی طرفدان عسکرلەرگە «مسجدلەردە عسکر تورماق ممنوع» دیب چیقاریلغان امر. اویغور، موغول وە تیبەتلیلەرنڭ ختایغا صداقتینی کورسەتمەکچی بولغان ٥ غروپ رسمی. یولبارس‌بیك بو رسملەرنڭ بوتونسندە، عیسی‌بیك ایسە ٤ ندە کورونەدر.

رسملەرنڭ بریسندە یاپونلار طرفدان قولاتیلغان شانخایداغی «سون‌ـیات‌ـسەن» هیکلی کورونەدر. بو رسمدە برنیچە یاپون سون هیکلی‌ـنڭ قولاغینی تارتب تورادر. بونڭ اوچون دە ختای پاتریوتلیغی قوزغاب کیتکەن عیسی بیك یاپونلارنی سوکوب شرقی تورکستان تورکلەری نامیندان «یاپوننڭ پاسکنە آیاغینی» ختای توپراغندان تازالاب، توکیوغا باریب، سون هیکلینی یاپونیا پایتختی توکیوغا اورناتیب، آگلامایتورغان یاپون ایمپەراتوری ایلە یاپون ضابطلارینی توتوب آنڭ قولاغینی قاتتیق تارتیب توروب، قولاقی ایچیگە تیقیلغان آدام گوشتینی

چیقاریب، بلند آواز ایلە «غفلتدەن اویغان، اوروشقاقلار» دیگونچە تینیچمایتورغانینی وعد ایتەدی. («اوروش خبری» ص ٤٢).

مجموعەداغی رسملەر وە اونلارنڭ آستینا یازیلغان سوزلەر مجموعەنڭ مضمونینی وە سیاسی استقامتینی دە آچیق کورسەتب توراددر.

عیسی‌بیك وە یولبارس بیك شرقی تورکستاننڭ ایسکیدەن بیری ختای یری بولغانلیغینی، اونڭ تا ایکی میڭ یل اول أوز تیلەگی بیلەن مقدراتینی ختایلە باغلاغانلیغینی (؟!)، اونڭ ختای قولی آستندا دائما بختلی یاشاب کیلگەنینی، ختای حکومتینڭ دائما شرقی تورکستان تورکلەری حقندا مشفق بر آتا کبی ایرکەلەتیب، قایغریب کیلگەنلیگینی، آرادا بعضی بر آگلاشماغانلقلار بولغان بولسا، اونڭ دا گناهی تورکستانلیلارنڭ اوزندە ایکەنینی آلغا سوروب ختایغا منتدارلق قیلب بیترە آلمایدرلار.

«اوروش خبری» یازیلارینی اوقوغاندا شرقی تورکستان تورکلەری ختای حکومتی طرفدان هیچ برظلم کورمەگەن، تەرسنچە أوز أوزلەرینی ایزگەنلەر؛ حاضرغی کوندە شرقی تورکستانی ختایلارنڭ یاردەمی بیلەن روس بولشەویکلەری ایمەس، یاپونلار ایزیب اوتورغانلار ایکەن دیگەن اویغا کیلەسز. «اوروش خبری» یازیلارندان شرقی تورکستانلیلارا ختای ـ روس بولشەویکلەری تضیقی یوزندەن ایمەس، یاپونلاردان قاچیب یورتلارینی تاشلاب چیقماقدا ایکەنلەر دیگەن تأثیرنی آلاسز. بوکون «اوروش خبری» بیتلەرندە شدتلی ختای پاتریوتی بولوب چیقیش قیلماقدا بولغان یولبارس بیك(٤)نڭ شرقی تورکستاندا او یردەکی ختای حکومتنە قارشی ایمەس، غالبا یاپونیاغا قارشی عصیان کوتەرگەن ایکەنلگی آگلاشیلب قالادر... بو یازیلاردان یولبارس بیك، عیسی بیك لەرنڭ ختای پاتریوتلیغی فعالیتلەرینی شرقی تورکستاندا «برادرلەری»

(٤) یولبارس بیك حقندا «یاش تورکستان»نڭ اوتکەن سانلارنداغی مجدالدین احمد بیك مقالەلەرینە باقیلسین.

ظالم ختایلار حکم سورگه‌نلگنده‌ن ایمه‌س، غالبا یاپون استیلاسی آستندا بولغانی اوچون یورتلاری خارجندا یوروتو مجبوریتنده قالغانلقلاری اوینا کیلو ده ممکن.

یولبارس بیك وه بالخاصه عیسی بیك ختای انقلابینگ «۳ عمده‌سنده‌ن» کوب بحث ایته‌در وه اونلارنی شرقی تورکستان تورکله‌ری ملی طلبله‌رینی تولوق صورتده تطبیق ایته‌جه‌ك مقدس شعارلار قیلب کورسه‌تیشگه اوروناد‌ر.

بز ختای اقلابی اطرافنداغی ادبیات، ایسته‌ر سون-یات-سه‌ن، ایسته‌ر ده اونگ خلفی «گومیندان» فرقه‌سینگ حاضرغی (چانقای-شه‌کده‌ن سوك ۲ نچی) باشلوغی وونغ-شینغ-وه‌ی‌نگ اوز یازیلاریله ختایلارنگ بعضی آوروپا وه آمیریقالی دوستلارینگ دا اثرله‌ریله آز ماز تانیشلیغمز بار. نه سون دا وه نه‌ده وونغ دا عیسی بیکله‌رنگ کوب تکرارلادیغی «سین-مین-جوی» ملتله‌رنگ أوز مقدراتینا ایگه بولووی پرینسیپینی ایچینه آلمایدر. «سین-مین-جوی»ی یعنی «اوچ ملی عمده‌سنده» برنچی ماده «ملی ته‌گللك» یعنی ختاینگ باشقا دولتله‌ر بیله‌ن تیکیس حقوقدا بولووی؛ ایکنچی ماده «سیاسی حق ته‌گلیگی»در؛ مملکت ایچنده‌گنه «خلق ته‌گلیگی» معناسندا بولغان بو ماده ده سون خلقنگ سایلاو حقینی، سایلانغان کشیله‌رنی کیری چاقیرو حقینی، نهایت ده تشبث حقینی آگلاغان ایدی. سون «اجرائی»، «تشریعی»، «عدلی»، «آنکه‌ت» وه «معارف» دیب أداره‌نی بیشکه آیرو («٥ یوآن») نظریه‌سینی ده مه‌نه شو «ایچکی سیاسی ته‌گلیك» ماده‌سی آستینا کیریتکه‌ن ایدی. اوچنچی ماده «اقتصادی حق ته‌گلیگی» یعنی سرمایه‌نی تیکشیرو آستینا آلماق وه یرده‌ن آلیناجاق آرتیق قازانچنی ملیله‌شترمه‌کنی توشونگه‌ن ایدی.

شو کوردیگمز سون نگ «سین-مین-جوی»ینه ختای قولی آستندا بولغان آیریم ملی أولکه‌له‌ر ملی مسئله‌سینی بیشونی قالای کیریتیله آلاجاغی یولبارس وه عیسی بیکله‌رنگ گنه بیله‌جه‌کله‌ری بر سردر.

سون-یات-سه‌ن وه وونغ-شینغ-وه‌ی‌نگ خلقلارنگ تعین مقدرات

حقندان بحث ایتکه‌نلکله‌ری ده بار. فقط بو بیرمانیا، قوریا کبی بروقت ختای قولندا بولوبدا باشقالار طرفندان آلینب قویولغان مملکتله‌رگه دائردر. بو ایسه «ایمپه‌ریالیستله‌ر» قولی آستنداغی خلقلارغا آیریلب کیتکونچه‌گه بارارلق درجه‌ده کیگ تعیین مقدرات حقی طلب أیتب باقیردیغی حالدا روسیا قولی آستینا توشو بختسزلغینا اوچراب قالغان خلقلارنی هیئت عمومیه‌سیله بوغماقدا، قیرماقدا بولغان روس بولشه‌ویکله‌ری نظریه‌سینه اوخشامایدیمی؟

یوق، ختای انقلابی پرینسیپی شرقی تورکستان خلقینگ أون مستقل تورموشینی قورووینا حق بیرمه‌یدر. ته‌رسنچه شو عیسی بیك، یولبارس بیکله‌ر طرفندان تقدیس ایتیلگه‌ن «سین-مین-جوی» پرینسیپنه اویغون یاسالغان سون-یات-سه‌ن پلانی بویونچا شرقی تورکستان اون میلیونلارچا ختای مهاجرینه یر بیرمه‌لی ایدی.

شرقی تورکستانلیلار آراسندان ختای پاتریوتی بولوب چیقب شرقی تورکستان تورکله‌رینی ختای دولتی منفعتی اوچون قان توکوشکه دعوت ایتب یوروچی کشیله‌ر شونی آچیق بیلمه‌لیدرله‌ر، که شرقی تورکستاننگ مستقل تورموش حقندان وازکیچووی، اونی ابدیاً ختای مستمله‌که‌سی ایتب بیرو وه یاده بوکونکیسی کبی ساویت روس-ختای برله‌شیك مستملکه سیسته‌مینی محکمله‌و دیمه‌ك بولادر. شرقی تورکستانلی ختای پاتریوتلارندان بعضی برله‌ری بو جهتنی جوده یاخشی بیلسه‌له‌ر ده کیره‌ك..

بز ختای خلقینا قارشی ایمه‌سمز. لکن شرقی تورکستانداغی توغانلاریمزنگ ملی استقلال حقینه طرفدارلیغمزنی هیچ بر صورتله کیمیته ده آلمایمز. شرقی تورکستاننگ ملی قورتولوش — وه مستقل ملی دولت قوروشی طرفداریمز. تأریخ، بالخاصه سوك یللارنگ تأریخی شونی اوگره‌تدی، که أوز ملی استقلالی مفکوره‌سینی تحقق ایتدیرمه‌ك اوچون هه‌ر یرگه باش اورماق وه بو یولدا قای یرده‌ن قاندای یاردم کیله‌تورغان بولسا، فائدالانماق لازمدر. أوز خلقنگ أوستنده حکمرانلق

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

يوروتمه‌كده بولغان مستولی دولت مقدراتی حقندا هیچ برتورلو اویلاب اوتورونگ كیره‌كی ده یوق.

بر قادار اوزاب كیتكه‌ن بو مقاله‌نی بتیره‌ر آلدندا شرقی توركستانلی توغانلاریمزنگ، بالخاصه سوك ملی قورتولوش كوره‌شله‌رنده قاتناشی بولغان توغانلاریمزنی بو قورتولوش مفكوره‌سی كوره‌شی یولندا توكولگه‌ن قانلار، ملت وه وطن‌نگ اوموزلارینا یوكله‌تدیكی مسئولیتنی مدرك بولولارینی امید ایتكه‌نمزنی بیلدیریب اوتمه‌كچی بولامز. بو مسئولیت تویغوسینی فعالیت بیله‌ن كورسه‌تو زمانی‌دا كیلگه‌ندر دیب اویلایمز... تیشقی دنیاغا دعوامزنی آچیق آڭلاتیب كورسه‌تو وه كورونو زمانی دا كوبده‌ن كیلمشدر. شرقی توركستان اسمی بیله‌ن دنیانگ هه‌ر بورچه‌گنده تجارت قیلب یوروچی مسئولیتسز كشیله‌رنگ یوزنده‌گی ماسقالارنی ییرتیب تاشلاو، كاشغار وه خانقاوداغی ختای - بولشه‌ویك روس پاتریوتلغینا قارشی حقیقی شرقی توركستان تورك ملی پاتریوتلغینی قویو زمانی كیلدی...

شرقی توركستان انقلابی اطرافندا (☆)

IV

جمهوریت وه خوتان ملكلگی

شرقی توركستان انقلابی ظلمغا قارشی عصیان، وه دینی - ملی حقوق تأمینی أوچون بولغان بر ایمتیلیش ایدی. فقط شرقی توركستان مجاهدله‌ری بو حقوق آلیش مفهومینی یعنی كوڭل ایسته‌گینی تیل بیله‌ن لایقیله افاده ایته آلمادیلار. قومول كوته‌ریلیشینگ قانونی دعواسی: «مركز نانكین‌غا تابع بولوب، ختاینگ بر ولایتی صفتیله جمهوریت قانونلاریداغی مساعد ماده‌له‌رده‌ن، حقوقلاردان فایدالانامیز، تاجسز حكمدار، حاكم مطلق اورومچی حكومتله‌رینگ كیفی أداره‌له‌ریده‌ن قوتولامیز»دان عبارت ایكه‌ن، سرگرده‌له‌ر مثلا خواجه نیاز حاجی اونی

(*) باشی «یاش توركستان»نگ ۱۰۲، ۱۰۳ وه ۱۰٤ - ۱۰۵ نچی سانلارندادر.

ختای اسارتیده‌ن قورتولوش دیب تلقی ایته‌ر ایدی. خلقدا «اسلام آباد» ذهنیتی حاكم ایدی. كوزگه كورونگه‌ن ختایلار یوقاتیلسا وه توركستان قولغا كیرسه، آندان سوك نیمه قیلاریمزنی مصلحتلاشیب بیلگیله‌رمیزا دیبلدی. اورومچی‌گه نانكین‌دان یاردم‌اكیلمه‌یه‌جه‌گی قناعتی بار ایدی. اما كوزینی بزگه تیكیب تورغان غربی قوشنی روس وه اونگ یانگ‌جیگ زمانیدا توتقان شرقی توركستان سیاستینی جهلمز آرقاسیدا بیلمه‌ی قالیب اڭ یاقین تهلكه‌نی وقتندا سیزه‌آلمادیق. اونگچون شرقی توركستان انقلابی نتیجه‌سی فجیع عاقبتگه اوچراب قالدی.

شرقی توركستان جغرافی موقعی اعتباریله ده كوب مهم برأولكه‌در. بو أولكه‌ده‌گی سیاسی حركتله‌ر یالغز غرب قوشنیسینی ایمه‌س، عینی زماندا جنوبداغی دولتله‌رنگ منفعت وه ضررلارینی‌دا كوب علاقه‌دار ایته‌در. انقلاب چاغی انقلابچیلار هه‌ر ایشیكنگ آلدیدا توروب بر بر سلام بیریب قاراغانلار. «دڭزگه توشكه‌ن یلانغا ساریلادر» دیبلگه‌نیده‌ك، سیقینتیلی چاغدا كوله‌ر یوز، مشفق نظر غرب طرفندان بولدی!..

خواجه نیاز حاجی‌نگ اورومچی ایله معاهده یاساغاندان كیین یه جمهور رئیسلگی عنوانینی قبول ایتب یوروشی ایكی نقطه‌دان هه‌م تفسیری ممكن حال ایدی!...

نانكین ایله برله‌شیب كیتیشنی الحال توصیه قیلوچیلار وه بوتون فاجعه‌لارنگ اساسینی نانكین‌غا یوز قاراتماغانلیقدان كیلیب چیققان بر نتیجه وه خطا دیب تفسیر ایتوچیله‌ر ده بار. خواجه نیاز حاجی‌نگ اورمچی ایله معاهده قیلغانلغی اورومچی‌نی مركز دیب بیلگه‌نیده‌ن وه ختای بیله‌ن برله‌شیشنی خائن دوستی، خونخوار دینداشی بیله‌ن یان یانغا یوروشكه ترجیح ایتشی‌ده یه نانكین‌غا قاراغانیدان ایدی. نانكین، شك‌شی‌تسه‌ی‌نی خائن دیر وه اوروسنگ شرقی توركستانغا كیریشیگه راضی ایمه‌س ایكه‌ن، نیچین اونی أوز فائده‌سی اوچون قوتقازمایدر؟ نانكین بر مركزگه یاراشاتورغان شكلده حركت ایتمه‌دی. قوشنیلاردا قوشنیغا یاراشاتورغان علاقه‌نی كورسه‌تمه‌دیله‌ر. «قوم‌اینته‌رن» وظیفه‌سینی

كوردى. قارا، آق وه نهايت قيزيل روسنىڭ مقصدى حاصل بولدى! بريسينىڭ آيتقانيدەك «شرقى توركستان مختلف قارا-قارشى عنادلارنىڭ قربانى بولدى!»

دونگەنلەر عناد قيلدى. «بزگه ييغلاب قوتقازيڭ ديب التماس قيلمادى» ديب نانكين اوز تبعەسيدان خفه بولوب عناد قيلدى. جنوب قوشنى ايسه «شرقى توركستانداغى حركاتنىڭ بوتونيسى بولشەويك اويونى، بو حركاتدان بر نەرسه چيقمايدر، بولشەويك شرقى توركستانغا كيره آلمايدر» ديگەن ادعانى آلغا سوروب، سوڭغو كونلەرگەچه دونگەن-لەر بيلەن برلەشيش أوستنده عناد ايتدى. باشقا بريسى ايسه آچيق بر نەرسه سويلەمەسدەن، هيچ بر نەرسەنى ياقترماسدان عناد كورسەتيب توردى...

خصوصاً دونگەن ديناشلار بيلەن بيرلەشيشنى توصيه ايتكەنلەر ما-جو-ايڭ‌نىڭ موسقواغا باريب، اوروشسز خوتانغا كيليشى وه أڭ نهايت ۱۹۳۷نچى ييل ۲۹ ماى وه ۱ سەنتابر وقعەسيغا نيمه معنا بيرەدرلەر؟

*

انقلابدا يالغز دونگەن - اويغور آراسنداغنا ايمەس، اويغورلارنىڭ أوز آرالارندا دا اختلاف كورولدى. خوتان قديم امارتينى ساقلاماق خلياسيغا معالاسف قاتتغ باغلاندى. قومول انقلابنىڭ ايگەسى بولوب اورتاغا چيقدى، قيرغيزلار فاتحلق ادعاسيدا بولديلار. كاشغار قوزمو-پوليت وه اوزينىڭ هەر ايشده أڭ آلدا ايكەنينى آلغا سوردى. بو آرادا كوب كشيلەر أوز تجربەلەريدەن انقلابنى فايدالانترماق(!) ايشيگه كيريشديلەر... احمد توفيق افندى سياستى، مصطفى على بيك سياستى وه محمود نديم افندينىڭ خوتانداغى مدافعه تدبيرلەرى قسماً وقتسزه وه قسماً ايش ايشدەن أوتكەندەن كيين وه عموماً زمين حاضرلانماسدان ايكيلگەن توخوملاردر.

ايش باشيداغيلار بوندان اوچ عصر اولگى ذهنيت بيلەن حركت ايتديلەر. اطراف وه دنيانىڭ تقاضاسيغا قاراب ايش قيليش خاطرغا

هەم كيلمەدى. خوتان، جمهوريت حكومتيگه ياردەم بيردى، جمهوريت حكومتى خوتان امارتيگه معاونت ايتدى، اما سياسى تساند وه غايه برلگى، قارشيلقلى اينانچ بولمادى. قومول - تورفان سوغوشچانلارى كاشغار - خوتان انقلابچيلاريغا، أوزبيك - قيرغيزلارغا، خلاصه برى ديگريگه شبهه ايله قارادى. شبهه، بو بى آمان دوشماندر. شبهه يوزيدەن كوب وقت «تەنجاڭ»، «اميرلشكر» بيلەن اوروشوب سلاحينى آلدى.

يوقاريدا قيد ايتلگەنيدەك، شرقى توركستان انقلابى پروغرامسز، قطعى هدفى بيلگيلەنمەى باشلانغان ايدى. انقلابنىڭ حدودى كيڭەيگەن سارى دماغلاردا بر بريگه ضد مقصدلار كورولە باشلادى. برلەشيك وه ياردەمچى بولغان دونگەنلەر نانكين‌نىڭ «۳٦نچى سيجا ڭليق» ديگەن عنوانينى تاشيديلار. دونگەنلەر باشليغى نطقلاريدا: «آرتيق اسلام آباد بولدى. ختاينىڭ پولينى ايشلەتمەڭلەر. مەنيم چيقارغان پولوم يورسون» ديدى. بايراق نانكين بايراغى ايدى. سوز باشقا، ايش باشقا ايدى.

هرج - مرج ايچيده دوام ايتكەن انقلابنى يەنه ده چوواللتروغا اورونغان دوشمانلار، بو بولانيق، لايقا سودا باليق آولاماق ايستەديلەر. بيليمسزليك، كوچسزلك وه يتيمسزليك ايله ظلم وه قهرغا قارشى ياسالغان قوزغاليش يالغز ماى تويغونىڭ غلبەسيله خوتاندا «ملك»ليك وه كاشغاردا «جمهوريت» شكليده تبارز وه تكامل ايتدى.

هەر ملت وه مملكتنىڭ ايركين ياشاماقنى تيلەمەگى اونىڭ طبيعى حقيدر. دنيادا مستقل بولوب ياشاب تورغان أولكەلەرنىڭ باريسى عينى قوت وه عينى شكلده ايمەسدر. هەر ملت أوزيگه كوره حكومت قورغاندر.

شرقى توركستان انقلابيدا ملى بايراق كوتەريلدى. ملى تويغو، مەنليك سيزگيسى اويغاندى. قيسقاغنا دوام ايتكەن توشدەك او تاتلى كوننى توركستان ياشلارى، منور زمرەسى اونوتمايدر وه كوب قوربان بيريب آلغان تجربەسيده كورولگەن نقصانلارنى تولدوروب، ياڭليشلق-لارنى توزاتيب، أوز يورتينىڭ استقلالى اوچون كورەشەجەكدر. تورك خلقى أوز عرقينىڭ شرفيگه ياقيشار بر طرزده ايركين ياشاماقنى ايستەيدر.

اورومچی حکومتینگ ایچ یوزی

یانگ-زه‌ڭ-شینگ‌نی اولدوروب قانلی منصبغا اوتورغان جینگ-شورین‌نگ اوزون سورمه‌گه‌ن دوری ظلم ایله تولو بولوب، سوڭ عصیاننگ چیقیشیغا سبب بولمشدر. جینگ-شورین‌نی روسیا آرقالی ختاینا یوبارغان شینگ-شی-تسه‌ی هه‌م سلفله‌ریگه اوخشاب (بلکه ختای عادتی شودور)، قولینی قانغا بویاب، أوزینی «دوبه‌ن» اعلان ایتدیردی. لی-شو-تانغ ایله ایکی آرقاداشینی یرلیله‌رگه متمایل کورونگه‌نله‌ری‌أوچون أولدوردی (۱۹۳۳نچی ییلنگ ایول باشیدا). بو اوچ یاش ختاینی تانیغان تورك یاشلاری خیلی قایغیریر وه شینگ-شی-تسه‌ی حقیدا شبهه بیلدیریرله‌ر. کیینگی احوال بو شبهه‌نگ تام یریده ایکه‌نین کورسه‌تدی.

شینگ-شی-تسه‌ی اصلاً مانجوریالی بولوب تماماً ختای تربیه‌سی آلغان، عالی تحصیلینی یاپونیادا بتیرگه‌ن. جینگ-شورین زمانیدا نانکین دان اصلاحات اوچون شرقی تورکستانغا چیققان شینگ-شی-تسه‌ی‌گه جینگ-شورین شبهه ایله قاراب، اوگا او قادار التفات ایتمه‌مشدر. فقط قومول عصیانیغا زیهو (ارکان حرب) صفتیله یوللانغان شینگ-شی-تسه‌ی‌گه تورکله‌رنی قیریشداغی مهارتی تقدیر ایتلیب، عسکری ایشله‌ر بیله‌ن مشغول بولوش اوچون امکان وه رخصت بیریلگه‌ن ایکه‌ن!..

شینگ - شی - تسه‌ی سوسیالیست فکرده بولوب، بولشه‌ویکله‌رنگ ختایغا تأثیرله‌ری اثناسندا بولشه‌ویك مذهبیگه کیرمشدر. نانکین حکومتی اونی أوزیده‌ن اوزا قلاشترماق اوچون تورکستانی اوگا منفا تعین ایتکه‌ن. جینگ - شورین، شینگ - شی - تسه‌ی‌نگ تورکستانداغی کیفی أداره-سیگه مداخله ایتیشیده‌ن شبهه‌له‌نیب بر مدت اوگا التفات قیلماغان بولسا دا، او شیطانلق قیلیب جینگ-شورین‌نگ ایشانچینی قازانغان وه نهایت اونگ باشینی ییگه‌ن. شینگ-شی-تسه‌ی اورومچی‌ده ساویت محافلی ایله یاخشی‌غنا تماسغا کیلیب، اولارنگ دا ایشانچینی قازانغان. روسلار، ساویتله‌ر جینگ-شورین بیله‌ن قیلیناتورغان ایشله‌رینی داها اساسلی وه

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

مکمل صورتده شینگ - شی - تسه‌ی بیله‌ن قیلوغا قناعت کیتریب، جینگ-شورین‌ده‌ن آرتیق أوزله‌ریگه فائده کیلمه‌سلگینی بیلگه‌نله‌ر. ساویتله‌رنگ عادتی بر شخص بیله‌ن فائده‌لانیب تورغان مدتچه یاخشی معامله قیلماق، آندان کیین اونی ایشده‌ن آتماق وه یا أولدورمه‌كدر. بوکون ساویت مملکتنده بولوب تورغان وقعه‌لار بونگ أڭ اویغون شاهدی در. شرقی تورکستاندا ایکه‌ن ساویت فائده‌سیغا چالیشقان وه چالیشتریلغان جینگ-شورین‌نی روسلار سیلاب، اوگا ألتفات قیلغان بولوب، اونگ روسیا توپراغی آرقالی أوتوب کیتیشیگه مساعده ایتب، یریگه شینگ-شی-تسه‌ی نگ «دوبه‌ن» بولوشینی قوتلادیلار.

بعضی یرله‌رده قضا محکمه‌له‌ری حاکمی وه قضا باشلیغی (شه‌ن، شه‌نگه‌ن، شنجاڭ) بولوب، نهایت اورومچی والیسی بولغان «لی» ،موسقوا نگ تعلیماتی ایله، ولایت حکومت رئیسی (جوشی) اولاراق بیلگیله‌ندی.

روسیانگ تا ایسکی زماندان بویان شرقی تورکستانغا کوز تیککه‌نلگی مناسبت کیلدیکچه قید ایتلمه‌کده‌در. بوکونکی ساویت روسیا بورونغو چار روسیاسینگ بوتون سیاستینی قیزیل تامغا ایله به‌جه‌ریب کیلمه‌کده‌در. دنیا یوزینی قیزیلغا بویاماق اوچون قورولغان «قوم‌اینته‌رن» فعالیتینی ساویت حکومتیده‌ن آلغان قوتی بیله‌ن یوروتمه‌کده‌در. ساویت روسیا شرقی تورکستانی تیشقی موغولستان کبی استیلا ایتوگه کیریشکه‌ن. بولشه‌ویك انقلابینگ تا باشیدا مختلف بهانه‌له‌ر ایله ساویت توپراغینا أوتوب قالغان اویغورلارنی بولشه‌ویکچه تربیه‌له‌ب، آرتیق اولارنی تورکستانغا أوتکوزه باشلامشلاردر. بولشه‌ویك تربیه‌سی آرقاسیدا ملی یولنی تانیمای قالغان وه آداشقان بو اویغور بالالاری موسقوادا تربیه‌لنگه‌ن موغول بالالارینگ تیشقی موغولستاندا ساویت روسیا منفعتینا ایشله‌ب تورغان حرکتله‌رینی شرقی تورکستاندا ایشله‌مه‌کده‌له‌ر...

شینگ-شی-تسه‌ی ایش باشیغا کیلگه‌چ بولشه‌ویکله‌ر حرکاتی اوچون شرقی تورکستاندا زمین ینه ده اوڭغایلاشدی. شرقی تورکستانغا ایچکی ختایدان قیزیل مفکوره‌ده بولغان کشیله‌ر گه‌له - گه‌له کیله باشلادیلار.

بولار ايچيده موسقوانی زيارت ايتكەنلەر وە اوندا شرق اينستيتوتلەرينی بتيرگەنلەر هەم بار. اوروم‌چی‌دە قادرو حاضرلاندی. بونگلە قانيقماغان ساويتلەر بويوك اورون وە مسئول أدارەلەرگە موسقوادان مشاورلەر بيلگيلەديلەر. كوب زمان آق روسلاردان ديب آتالغان گەنراللار قيزيل عسكر مشاورلەر ايدی!..

اوروم‌چی حكومتی خلققا أوزينی يومشاق وە گوزەل وعدلەر، ملايم معاملەلەر وە تسخير قيلغودەك شعارلار ايلە تانيتا باشلادی. استبداددان بی‌زار بولغان، كولەر يوز كورمەگەن، حقوق مساواتی‌نی وعد حاليدە بولسا هەم ايشيتمەگەن شرقی توركستان خلقی تيز وە قولايچا اغفال ايتلدی. بيچارە خلق، قوی تيريسی آستيغا بوری ساقلانغانين فرق ايتالمای، «آقيتغان قانيمز بوشغا كيتمەدی، عادل حكومت قورولدی» ديدی. ديندە حريت، سوزدە حريت... هەر ساحەدا حريت ديگەن توقوز مادەليك بر شعار چيقيب، مساوات وە حريت تام معناسيلە قبول ايتلگەن ايدی. برآزدان سوڭ ديندە حريت وە باشقالار توشورولوب، «مقدس آلتی مادەليك شعار» اعلان ايتلدی: ١— ملتلەر حقوقی برابر، ٢— شورالار حكومتی بيلەن دوست بولوش، ٣— جهانگيرگە قارشی توروش، ٤— اتفاق بولوش، ٥— تعمير قيليش، ٦— پاراخورلقنی يوقاتيش (١).

اوروم‌چی حكومتينگ تايانچيغی «فەندی ـ خوی» (Fendi-hui) ديگەن تشكيلاتدركە، بو قومونيست فرقەسينگ ايكنچی برتقليديدر (*).

شرقی توركستاننگ نفوسی ٤ ميليون بولوب ١٤ ملتدەن تشكل ايتكەن بولدی! يعنی نفوس تخمين خلافيغا آز وە شرقی توركستاندا ياشاماقدا بولغان خلقلارنگ مقداری اون تورت كورسەتيلدی!

(١) «ياش توركستان» نگ شو سانينداغی باش مقالەنگ ٤ نچی بيتدەگی قسمينا باقيلسين.

(*) «ياش توركستان» نگ ٧٩ نچی سانی، ٢٦ نچی بيتندە، كاشغار غازيتاسی «يەڭی حيات» نگ ١٩٣٥، ٩ دەقابر تأريخلی ١١٥ نچی ساننداا «فەندی ـ خوی» حقندا باسيلغان معلومات باردر. باشقارما.

١— اويغور، ٢— قيرغيز، ٣— قازاق، ٤— أوزبيك، ٥— تاتار، ٦— تارانچی (بولار تورك نسليدەن بولوب مسلماندرلار)، ٧— دونگەن، ٨— موغول، ٩— تاجيك، ١٠— ختای، ١١— سولون، ١٢— شيوەر، ١٣— قالموق، ١٤— روس!

حقوق برابرلگی سياستی يوروتولمەزسە بيك آزلقدا بولغان غير عنصرلارغا ايش تيكمەسدەن قالادر. شرقی توركستاندا بو شكلدە ملت مسئلەسی توغدوروش اوروم‌چی‌نگ استادی بولغان موسقوانگ سياستی‌در! بو خيالی اون تورت ملتلەر مملكتندە حاكم ملت ختايلاردر. خصوصاً اويغورلار دائما معاون صفتيدە. توركستان ديگەن أوزينگ تأريخی اسمی بيلەن يوروتوش بو أولكەدە ياشايتورغان ديگر برادر(!) ملتلەر اوچون موافق كورولمەگەنيدەن «شنكجانك» ديمەك لازم تاپيلدی. غربی توركستاندا «توركستان» آتينی آتاشدا هەم شو قورقو بولغان ايدی. عجبا أوزبيكستان ياكە قيرغيزستان ديگەندە او يردەگی ياتلار چيقيب كيتكەنلەرمی ايدی؟ ياخود فرانسا ديگەندە او يردە بولەك ملتلەردەن هيچ كيم يوقمو؟

دوشمان ادعالارينگ قوروق واهمە اوستيگە قورولغانينی اثبات اوچون بو يردە دليللەر كيترسەك بحث اوزاب كيتەجەكدر.

اوروم‌چی‌نگ تيشقی كورونوشی نانكين‌غا قاراشلی بورونغو شكلدە فقط اوندان عادل بر «ولايت حكومتی» بولوب، ايچ يوزی تماميلە نانكين عليهندەدر وە موغولستانغا اوخشاش ساويت جمهوريتی اعلان قيلماق نيتندەدر. اوروم‌چی حكومتی نانكين‌نگ هيچ بر تورلو امرينی تيڭلامايدر وە اونگ شرقی توركستانغا يوبارغان تفتيش هيئتلەرينی تحقير ايتب قامايدر. شرقی توركستاننگ ديكتاتوری سانالاتورغان اوروم‌چی‌دەگی «شينگ دوبەن» هەر ايشينی موسقوانگ كورسەتمەسی بيلەن يوروتەدر.

(دوامی بار) مجدالدين احمد.

توركستان تورك ملی مفكورەسی وە علی شیر نوائی(*)

II

سرای كیلگەشچیلگی ، امیرلیك وە وزیر اعظملق كبی مسئولیتلی وظیفەلەر آرقاسندان یوروگەن بر كشینگ باشقا تورلو مشغولیت اوچون نە قادار وقت آیرابیلەجەگی أوز اوزندەن معلومدر. مەنە شو وضعیت ایچندە ایكەن یاراتدیغی آثارینگ لیستەسی أوستندە بر كوز كیزدیرو أوزی علی شیر نوائی‌نگ معنوی شخصیتی حقنداغی تصوریمزنی آنچاغنا آیدینلا- تیب یوباراراق بر ماهیتەدر. ایمدیلك بزچە معلوم بولغان أثرلەرینگ بر لیستەسینی شو یردە كیتریب اوتونی دە فائدەسز تاپمایمز:

تورت (چهار) دیوان:
- غریب الصغر — یاشلغندا یازدیغی شعرلەری
- نوادرالشباب — ییگیتلك دوری شعرلەری
- بدایع الوسط —اولغولق چاغلاری شعرلەری
- فوائدالكبر —قارتایغان چاغلاری شعرلەری

خمسە:
- فرهاد وە شیرین — شهزادە غریب میرزاغا اتحاف ایتیلمش منظوم بر اثر. (سوڭ زمانلاردا اوپەراغا آیلانتریلمشدر.)
- لیلی وە مجنون — سلطان حسین بیلەن بدیع‌الزمان میرزاغا آتا- لیب یازیلمش منظوم بر اثردر.
- اسكندرنامە — بویوك اسكندر تأریخینی موضوع ایتیب آلغان بو اثر سلطان حسین بیلەن بدیع‌الزمان میرزاغا آتالمشدر.
- حیرت‌الابرار — «حیرتنامە» دیب دە آتالغان بو اثر نظامی- نگ «مخزن‌الاسرار» ، خسرونگ «مطلع الانوار» ، جامی‌نگ «تحفةالاسرار» نام اثر- لەرینە توركچە نظیرەدر.
- «داستان بهرام‌گور وە یا سبعهٔ سیارە»— بو اثر نظامی‌نگ «هفت پیكر» نام اثرینە توركچە نظیرەدر.

(*) باشی «یاش توركستان»نگ ۱۰٤ ـ ۱۰۵ نچی سانی، ٥—۲۳ نچی بیتلەرندەدر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

داستان شیخ صنعان — مشهور شیخ صنعان وقعەسینا دائر اثردر.

حالات پهلوان محمدابوسعید وە حالات سید حسین اردشیر —

محبوب القلوب — خسرونگ «انیس‌القلوب» نام اثرینە توركچە نظیرەدر.

خمسةالمتحیرین — مولانا عبدالرحمن جامی حقندا خاطرە.

سایم المحبە — جامی‌نگ «نفحات‌الانس»ی ایلە فریدالدین عطار- نگ «تذكرةالاولیا»سی بعضی قسملارینگ تور- كچەسیلە تورك وە هند مشایخی ترجمهٔ حاللارینی ایچنە آلغان بر اثردر.

«لسان‌الطیر» — فریدالدین عطارنگ «منطق‌الطیر» نام اثری مو- ضوعی أوستندە اونگ قوللاندیغی وزنلە توركچە یازیلمش منظوم بر اثردر. سلطان حسین بایقاراغا آتالمشدر.

نظم‌الجواهر — حضرت علی‌غا اسناد ایتیلەتورغان بر اثرنگ توركچە منظوم تفسیریدر.

اربعین — قرق حدیث شریفنگ توركچە منظوم تفسیریدر.

سراج‌المسلمین — اسلامی اعتقادات اساسلارینا دائر توركچە منظوم اثر.

مخزن‌الاسرار — نظامی خمسەسینگ عینی اسمدەگی قسمینا توركچە نظیرەدر.

مفردات در فن معما —

منشآت توركی —

تأریخ‌الملوك — سلطان حسینە تقدیم ایتیلمش تأریخی بر یازی.

مجالس النفایس — فارس وە تورك ادیب وە شاعرلاری آثار وە ترجمهٔ حالندان بحث ایتوچی بر اثر.

میزان الاوزان — سلطان حسین‌نگ طلبی اوزرینە یازیلمش توركچە عروضدر.

محاكمة اللغتين — توركچه ايله فارسيچانی مقايسه ايتكه‌ن بو اثرده تورك حرثچيلگی فكری تمثيل ايتله‌در.

وقفنامه — امير علی شير نوائی‌نگ اوزی طرفدان قيلنغان وقفلار حقنداغی بر يازيسی.

بونگ نوائی آثارينگ تولوق ليسته‌سی بولغانلغينی توشونو توغرو بولماسا كيره‌ك. نوائی‌نگ بو يرده نقل ايتيلگه‌نله‌رده‌ن باشقا دا برقانچا توركچه وه فارسيچا اثرله‌ری بولووی كيره‌ك. بو يازينگ مقصدی ادبی تيكشيروده‌ن بوتونله‌ی باشقا بر نه‌رسه بولغانندان بو قاداری بيله‌ن كفايتله‌نب تورا بارويمز ممكن كورونه‌در. فقط بو جهتله‌رنی آختاريب تولدرو، آثاری وه حياتی فعاليتينی تيكشيرو يوليله نوائی‌نگ حقيقی شخصيتينی وه معنوی قيمتينی كورسه‌تيش مستقبل توركستان ياشلغينگ أيگ مهم وظيفه‌له‌رنده‌ن بری ايكه‌نينی هيچ اونوتماسلغيمز كيره‌كدر.

شو قادارينی دا بيليشيمز كيره‌ك، كه نوائی حقندا بوكونگه‌چه سويله‌نب كيله‌ياتقان فكر وه بيريلب كيله‌ياتقان حكمله‌رنگ كوبچيلگی اونگ آثارينی تيكشيريب مفكوره‌سينی قيديريب ئه‌لده ايتيلگه‌ن برنه‌رسه ايمه‌سدر. بو حكمله‌ر ايچنده اوبيه‌كتيف اساسقا تايانماغان، نوائی‌نی تيكشيرو يولندا پريلمه‌گه‌نلگی آچيق كورونوب تورغانلاری‌دا آز ايمه‌سدر. آچينارلق بر نقطه بولسا، او دا تورلو سببله‌رله ياتلار طرفدان بيريلب كيلگه‌ن بونداي حكمله‌رده‌ن بعضيلارينگ أوز تورك محيطمزغا كيريب كيتكه‌نی، نوائی‌نی تيكشيرو بيله‌ن بو ياگليش حكمله‌رنی توزاتو يرنده اوزون زمان اونلارنی تارقاتوغا ياردام‌لاشقانليغمزدر.

***

علی شير نوائی بويوك ثروت صاحبی ايدی. او مأموريتی، وزارتی زمانلارندا دا سرای خزينه‌سنده‌ن معاش آلماغانليغی بر طرفدا تورسون، دائما پادشاه‌دان تارتيب بوتون سرای منسوبله‌رينه قيمتلی هديه‌له‌ر بريب كيلمشدر.

امير علی شير نوائی‌نگ أيگ كوب اهميت بيرديكی، بوتون همت

وه ثروتينی صرف ايتديكی ساحه ملی حرثنی انكشاف ايتديرو وه نشر معارف اشله‌ری ايدی. زمانينگ مؤلفله‌ری اونگ مدت حياتندا أوز شخصی ثروتنده‌ن خراساندا ۳۷۰ ده‌ن زياده خيری آبده سالديغينی وه اكثريتينی وقفلارله تأمين ايتديگينی بيلديره‌درله‌ر. بو خيری بنالار ايچنده هه‌ر تورلو سياح وه تجارلارنگ تورلو آرزولارينا يارارلق بر ماهيتده تجهيز ايتيلمش كروان سرايلار (رباط) سانی يوزگه ياقيندر. بر قانچا بويوك كوپروكله‌ر ده بو قاتاردا ايدی. بويوك مدرسه، كتبخانه، جامعلار قاتارندا حمام وه خسته‌خانه كبی اجتماعی تورموش باقيمندان مهم مؤسسات دا بار ايدی.

بو ياراتيشنگ پلانينا دقت ايتسه‌ك، علی شير نوائی‌نگ ملی تورموش، ملی حرث وه اونگ انكشافی ديگه‌نده نه آگلاديغينی دا آگلاب آلامز.

وزارتی زماندا بر يول پاسقنچی دسته‌سی توتولوب جزاغا كيتريلگه‌نده علی شير نوائی‌نگ بو دسته‌گه اعدام حكمی تكليف ايتديگينی وه بو تكليفينی ده بونداي مملكتده‌كی امنيت وه ترتيبنی بوزوب حياتی مناسباتنگ انكشافنه مانع بولوب يوروچی عنصرلارغا شونداي آغير جزا بيريب مملكتده امنيت وه رفاه تأمين ايتيلگه‌نلگی اطرافغا شايع بولسا، تورلو طرفدان تجار وه سياحلارنگ كيلووی ده آرتار ديب دليلله‌نديرگه‌نينی ده نقل ايته‌درله‌ر.

بو قاداری أوزی امير علی شيرنگ ملی تورموش وه ملی حرث انكشافی عامله‌رينی قايدا وه قالای آگلاديغينی آچيق كورسه‌ته‌در. ايمدی أوز شخصی ثروتينی بونداي بر پلان بيله‌ن تام توشونولگه‌ن ملی تورموش مسئله‌سی يولندا صرف ايتكه‌ن بركشينگ سياستينی أداره ايتديكی دولت وسائطينی باشقا تورلو قوللانغان بولووينی تصور ده ايتب بولمايدر. ديمه‌ك علی شير سياستينی اداره ايتديكی دولت وه سرای وسائطينی‌ده اعظمی صورتده ملی انكشاف اوچون أستفاده ايتمشدر. او ايش بو اساسی يولدان آيريلديغی زمان خدمتنده بولونديغی پادشاهينی أيگ

شدتلی بر لسانله تنقید ایتب چیقودان، ایجاب ایتدیکی زمان بو کیک خلق کتلەسی منافعینی قورو یولندا ییللارچا سورکونده یورودەن ده چیکینمەمشدر.

ایمدی بز ۲۰نچی عصر ملتچیلەری یورتومز مقدراتینی یوروتو ایشی قولومزغا توشوب قالسا، پرەنسیپ اعتباریله بو علی شیرنیکندەن باشقاچامی حرکت ایتەر ایدیك؟ طبیعی یوق. ملی حرث وه ملی صنعتنك انکشافی ملی مادی تورموشنك کوتەریلووی وه اونك یاراتا بیلدیگی وسائطنك ملی حرث خدمتندەگنه بولووی ایله ممکن بولغانلغندا بوکون هیچ بر شبهه یوقدر. اونگچون بزنك بوکون یوروتدیگمز ملی مفکوره پروغرامینی علی شیرنك او زمان تطبیق ایتدیگی پروغرامندان کوبمو آیرا آلاجاقدیق؟ آرامزداغی فرق شبهەسز عصرلاریمز تەخنیکی وسائطی یوزندەن کیلب چیققان وسائط فرقلارینا غنا منحصر بولوب قالاجاقدر.

علی شیر تورك ملی حرثی وه صنعتی انکشافی اوچون دولت، سرای وسائطینك بوتونلەی ملی حرث منفعتی خدمتنده بولونووی لزومینی آلغا سوردی وه حیاتی اوزونی بو یولدا کورەشدی وه نهایت سراینی ملی حرث وه ملی صنعت اوچون قازانیب، سرای اهلی قابلیت وه ثروتینی ده ملی صنعت یولونا سالابیلدی، بو صورتله تورك تفکر ادبیاتی وه صنعتنه لایق اولدیغی اوروتنی قازاندیردی.. بوکون یورتمزدا ملی حرث وه ملی صنعت اوچون کورەشمەکده بولغان بر یاش عالم دا تیلیمز-نك انکشاف ایتب حقیقی ادبی بر تیل حالنەکیله بیلووی، معاصر حر-ثمزنك یوکسەلووی اوچون بوتون تورموش عنصرلاری ایله برگه مؤسسات وه ادارەلەرنك عینی تیلدەگنه یوروتولمەسی وه بوتونوسائطنك بو تیلنك انکشافنه صرف ایتیلمەسی لزومینی آلغا سورەدر، که بو ٦ عصر اوّل نوائی طرفندان تطبیق ایتیلگەن عمدەنك معاصر شرائطغا کوره افادەسندەن باشقا بر نەرسه ایمەسدر.

علی شیر نوائینك ملتچیلگی حقیقی تورك روحندان توقغان تورك خلق ملتچیلگی ایدی. اونك ملتچیلگی فارس ادبیاتندا اوچراتیلغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ایسکی ایران تختی، خاندانینی أوزلەوچی ملتچیلك جنسندەن ایمەس، توغرودان توغرو خلقچی ملتچیلك ایدی. اونك بوکیك خلق کتلەسی منافعینی کوزەتکەن عمدەسنه اویماغان تقدیرده پادشاهینی دا ایگ شدتلی لسانله تنقیددەن چیکینمەدیگینی سویلەدیك ایدی. مەنه اونك بوندای خلق قایغیسیله پادشاهنه قاراتیب یازغان بر پارچاسینك بعضی قسملاری:

پادشاەنك خلققا قیلغان حقسزلقلاردان بحث ایتب کیلب:

گرچی سنوق ایکنه حق‌الناسدر
باغرك آرا خنجر و آلماسدر
قیلماسا مظلوم گناهگ بحل
دوزخ آرادر وطنك متصل
عفون آنك توتماساك امیدسەن
بلك تاموغ اوتیده جاویدسەن
کیمگه تیکەن برله قیلیبسەن ستیز
اورغوسیدر کوکسیگه یوز تیغ تیز
کیمگه، که بر رشته یتوردك زیان
قتلیگغا اول رشته بیلگیل ییلان
ای، که قوی ایلەدی دولت قولوك
ظلم ساری توشدی وه لکن یولوك
ظلمنك ایمەس ایردی خلایققا کەم
کیم قیلادر سین آنی أوزگگه هەم
ظلم اوزگگه قسیقدر ای هوشیار
کەم قیل آنی بولسا سەگا هوش یار.

سوزینی عیش و عشرتکه بیریلب کیتکەنلگه کیچیریب:

چونکه فرح بزمیگه عزم ایلەدیگ
عشق و طرب بزمیگه جزم ایلەدیگ

. . . .

قصرکه بزم آندا مهیا بولوب
زینت فردوس معلا بولوب
پرده‌له‌ری رشته‌سی ایل جانیدین
لعل و شنگه‌رفی اولوسی قانیدین
شه‌مسه‌سی ایل مالی بیلازرنکار
ایل در و لعلی بیله گوهرنکار.
خشتینی مسجد بوزو بان کیلتروب
تاشینی ایل مرقدیدین یتیکوروب
آندا توزوب مسند شاهنشهی
عشق و طرب جامی اوچون مشتهی

. . . .

بزمده ساقیلار اولوب جلوه‌ساز
اهل‌غنا هه‌ر ساری دستان نواز

. . . .

کوزله‌ریده‌ن اویقوچو معزول اولوب
هه‌ر بری بر ظلمغا مشغول اولوب
آچیبان ایلگه ستم ابوابینی
قیلغالی پیدا طرب اسبابینی
بولدی چو اسباب مهیاینه
کیردی طرب بزمیگه غاوغاینه
یوق‌که زمانه شهی بو شیوه‌لك
أوز خوری حالیغا اولوغ تاکیچیك
هه‌رکونی بو صنعت ایله تونغاچا
هه‌ر کیچه بو شنعت ایله کونگه‌چه
نیچه بو بیخود لوغ ایله یل وه آی
وای اگر کیلمه‌سه‌ك أوزوگه وای!!

. . . .

ظلمنی ترك ایله‌یو داد ایله‌گیل
مرگ کونیدین داغی یاد ایله‌گیل
ظلمنگ ایرور کوندوز فسقنگ کیچه
ظلم ایله فسقنگ نیچه بولغای نیچه؟!

علی شیر نوائی‌نگ پادشاهنه قاراتب یازدیغی بو تنقید «ده‌موقراسی عصری» دیب آتالب کیله‌یاتقان بوکونکی دور «ده‌موقراتیك» سیسته‌مله‌ری أولچوسی بیله‌ن آلغاندا دا سوك درجه‌ده کیسکین بر تنقید ساناﻻ آلادر. او زمانغی دورده حاکم مطلق بر پادشاهغا قارشی بوندای بر لسان قوللانابیلمه‌ك اوچون «یوره‌گنده یالی بولسادا» باشینی قولندا توتقان فداکار بر ایده‌آلیست بولوکیره‌ك. بر خلق کتله‌سی منافعینی قورو یولندا بونداى قورقولو آدیملارغا جسارت ایته‌بیلمه‌ك اوچون ده کشینگ چیکله‌نمه‌گه‌ن ملی ایمانله قاپلانب آلنغان بولووی لازمدر. مه‌نه شونگ اوچون ده بز نوائی وزیر أعظملیگینی ده امیرلگینی ده ملتچیلگی — خلقچیلغی یولندا استفاده ایتمشدر دیمه‌ك ایسته‌یمز. حقیقتاً ده انصاف بیله‌ن بر اویلاب کورولسه، بوکون ایله دنیانگ قایسی بر یرنده بولسون، حتی اینگ قلاسیق ده‌موقراسی ره‌ژیمی مملکتله‌رنده حکم سورمه‌کده بولغان ره‌ژیمنی آینیقسا دولت باشلوغینی بونداى آچیقلق، بونداى کیسکینلکده تنقید ایتب چیقو ممکنمودر؟ بونی ١٤نچی عصردا بر تورکستانلی ایده‌آلیست ملتچی ایشله‌ی بیلمش وه مطلقیت بولووینا رغماً ملی روحینی تاپا بیلمش بر تورکستان ره‌ژیمی قبول وه هضم ایته‌بیلمشدر.

علی شیر نوائی هرات سرایی دائره‌سنده بولوندیغی مدتچه بوتون دوائرده، حتی پادشاه نزدنده فکرینی آچیق سویله‌ب دیدیگینی کیچیره بیله‌جه‌ك قادار نفوذ صاحبی ایدی. اونگ پادشاه‌نگ تورموش وه طرز حرکت پروغرامینی چیزیب کورسه‌ته‌جه‌ك قادار نفوذ ایگه‌سی بولغانلیغینی کورسه‌توچی، پادشاهغا قاراتب یازیلغان بر مکتوبینگ بعضی بر نقطه‌لاری مضمونینی خلاصةً نقل ایتب کیچونی ده فائده‌سز تاپمایمز.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

علی شیر بو مکتوبنده پادشاهینی دینی وه ملی عرف ـ عادتگه رعایت ایتیشکه چاقیرادر؛ او پادشاهندان بیش وقت نمازینی ترک ایتمه‌سلکنی، صباحکی نمازنی ممکن قادار جماعتله اوقوغا غیرت ایتونی رجا ایته‌در. او پادشاهنه خلقنی ملی وه دینی عرف ـ عادتگه اویغون برشکلده تربیه چاره‌لرینی توصیه ایته‌در.

او پادشاهینی شخصی تورموشینی ترتیبگه سالوغا چاقیرادر وه اوگا ایرته‌نگی نمازدان سوکرا اوز دائره‌سینه کیچیب توشکه‌چه شخصاً دولت وه اداره ایشله‌ری ایله مشغول بولووینی، اوگله‌ین بر آز استراحت ایتب آلغاندان سوڭ کتبخانه دائره‌سینه کیچیب مطالعه وه تألیف ایشله‌ریله مشغول بولونی توصیه ایته‌در.

پادشاهینی مبتلا اولدیغی غیش و عشرت وه مجلس قوروب چاغر ایچو عادتده‌ن وازکیچیشکه چاقیرادر. بعضاً بوندای بر مجبوریت بولوب قالغاندا دا اونگ دولت وه امور اداره ایشله‌رینه آیریلغان وقتلارنی آلماسلیغینی وه جدی ایشله‌رگه مانع بولورلق برشکلده بولماوینی هم ده پادشاهنگ شأن وه شرفنه یاراشارلق بر چه‌رچیوه‌ده‌ن چیقب کیتمه‌سلگینی طلب ایته‌در.

بو صورتله پادشاهنگ خصوصی تورموشی وه فعالیت پلانینی چیزیب کورسه‌تکه‌ن علی شیر سوزینی أداره ایشله‌رینه کیچیریب، امور اداره بیله‌ن شخصاً مشغول بولووینی، حتی خلقنگ طلب وه شکایتله‌رینی شخصاً تیڭلایب تیکشیرمه‌ك اوچون معین وقت بیلگیله‌وینی، مأمورلارنگ وظیفه‌لرینی وقتندا أوتب أوته‌مه‌دیکله‌رینی قطعی بر تیکشیرو آستینا آلونی، وظیفه‌سینی اهمال ایتکه‌ن مأمورلارغا تیپشلی جزالارینی بیرو، خلققا ظلمی وه حقسزلغی ثابت بولغان مأمورلارغا باشقالارینا عبرت بولورلق برشکلده آغیر جزا بیرونی تکلیف ایته‌در.

اطراف ولایتلر، بالخاصه اوزمان تینچسزلق ایچنده بولغان عراققا درایتلی مأمورلار یوباریلووی، ولایتلرده‌گی مأمورلارنگ فعالیتینی شخصاً تیکشیریب وه تعقیب ایتب بارووی لزومینی سویله‌یدر. اطراف

ولایتلرده‌ن کیلگه‌ن ایشله‌رنی اوزاتمای تیز بیتریب یوبارو چاره‌لری توصیه ایته‌در.

مالی أداره‌نگ بالخاصه سیقی بر تیکشیرمه آستینا آلنووینی، سالیملارنگ وقتلی وقتندا عدالت اساسندا ییغیلب، أهالینگ حقسزلق کورمه‌سلگی، کیریملرنگ ده توغرو بیرینه کیلیب توغرو یولندا صرف ایتیلووینی تأمین اوچون قطعی تدبیرله‌ر لزومینی آلغا سوره‌در.

ویرگو وه زکاتنگ شریعت امرنچه آلنووینی، بو یولدا هیچ قاندای سؤاستعمالغا یول قالدیرماسلقنی، مأمورلار طرفدان کیچیریلگه‌ن کیچیك برگناهه قارشی آغیر جزا بیرو کبی تدبیرله‌رنگ ضرری بولما-غانلیغینی؛ چونکه بوندای مسئله‌لر خبری دنیانگ باشقا طرفلارینا تارقالو بیله‌ن مملکتکه اطرافدان کیلوچی تجارلار آرتادر — دیگه‌ن فکرنی آلغا سوره‌در.

علی شیر مملکتکه اطرافدان کیلوچی تجار، سیاح کبی عنصرلارنی آرتیرو اوچون کیره‌کلی تدبیرله‌رنی اصرارله توصیه ایته‌در. بونگ اوچون ده هر نه‌رسه‌ده‌ن اول مملکتده، یوللاردا امنیت وه عدالت حکمفرما بولووینی لازم تاپادر. او مأمورلارنگ مملکتکه کیلوچی تجار وه سیاحلارغا هیچ بر تورلو آغیرلق یاساماسلقلارینی، تیرسنچه اونلارغا قولایلق کورسه‌تب یارده‌مده بولولارینی توصیه ایته‌در.

نهایت علی شیر أداره ایشله‌رینگ یوروتولوش ترتیبله‌رینه توختاب کورولگه‌ن بوتون ایشله‌ر، آلنغان تدبیرله‌رنگ کیره‌ك چاغندا آچب اوقوب، تولوق آڭلاب بولاجاق برشکلده آی وه کون تأریخله‌رینه قادار قویولمش، یازیلی برشکلده یوروتولووینی؛ دوام ایتمه‌کده بولغان ایشله‌ر-نگ ده هر دائم قای نقطه‌ده تورغانلغی کوروله بیله‌جك برشکلده یازیلی ایش حالنده یوروتولووینی توصیه ایته‌در.

پادشاهنگ شخصی تورموشندان دولت وه أداره ایشله‌رینگ یورو-تولوش ترتیبله‌رینه قادار ایش چه‌رچیوه‌سینی چیزیب بیرمه‌کده بولغان بو مکتوب مضمونه دقت ایتکه‌نده هر نه‌رسه‌ده‌ن اول علی شیرنگ زمانندا‌غی

دولت تورموشندا پادشاه‌نگ خصوصی یاشاما پلانینا قادار چیزیب بیره‌رلك نفوذلو شخصیتی وه اونگ اجتماعی وه سیاسی تورموشنی بوتون کیگلگی بویونچا چیرماب آلغان کیگ کوروشی کوزگه چارپادر.

(دوامی بار.) طاهر.

*

تورکستاندا تورکچیلك

دنیا یوزنده‌گی بوتون خلقلارنی بیرله‌شتریب، اورتالیقداغی تورلو طبقه‌لارنی یوقاتیب، جهاندا صنفسز برگنه جماعت توزو غایه‌سیله یوره‌گه‌نله‌رینی هه‌ر وسیله ایله سویله‌ب تلقین ایتوچی موسقوا بولشه‌ویکله‌ری بزنگ قازاق، أوزبیك، قیرغیز، قاراقالپاق، تورکمه‌ن، باشقورت، تاتار... کبی تورك اوروغلارینگ بر عرقدان وه بر قاندان بولغان بر خلق ایکه‌نلیکله‌ری حقیقتینا کیلگه‌نده بوتونله‌ی باشقاچا وضعیت آلیب، تورك اوروغلارینگ هه‌ر بابده أوز آرا قایناشیب، عصری مفهومده متشکل بر ملت بولوشغا طرف ایمتیلیشلارینا تورلو یوللار وه اصوللار بیله‌ن توسوقلق قیلادرلار. حتی اولار بو ایمتیلیشنی أك آغیر جزالار ایله عقیم قالدیریشغا اورونماقدالار.

۱۹۱۸نچی یلی غینوار آیندا تورکستاننگ تورکستان شهرنده توپلانغان قورولتایغا قاتناشقان وه آرقا قازاقلارنی برله‌شیك تورکستان شعاری اطرافیغا توپلاشغا چاقیرغان تورکستانلیلاردان بوکون بولشه‌ویکله‌ر قانچاسینی تریك قویدیلار؟

۱۹۱۹نچی یلی بعضی دولتله‌ر نماینده‌له‌رینگ تکلیفینی رد ایتب، تورکستان ملی برلگینه صداقت کورسه‌تکه‌ن تورکمه‌ن باشچیلاری بولشه‌ویکله‌ر طرفندان قاندای عاقبتگه اوچراتیلدی؟

۱۹۱۹نچی یلی تاشکندده توپلانغان «مسلمان قوممونیست تشکیلاتلاری» قورولتایینا قاتناشقان وه «اوزبیك، قازاق، قیرغیز، تورکمه‌ن، تاتار، باشقورت... دیگه‌نده‌ك قبیله اسمله‌رینی بتیریب، اولارنگ بوتو-

نیسینی برگنه «تورکستان تورك ساویت جمهوریتی» ایچنده توپلاش کیره‌کلگی خصوصندا قرار چیقارغان تورکستانلیلاردان بوکون قایسی بریسی بر حیاتدر؟

بولشه‌ویکله‌ر «اول پارچالا، سوگرا أداره ایت» دیگه‌ن پرینسیپکه تاپانیب، ۱۹۲٤نچی یلی تورکستاندا «ملی چیگه‌ره‌له‌ش» سیاستینی تطبیق ایتب، تورکستاننی قبیله جمهوریتله‌ریگه بولدیله‌ر. موسقوانگ بو پارچالاش سیاستی تورکستان منورله‌ری آراسندا شدتلی عکس‌العمل اویغاتدی وه موسقوا سیاستی علیهنده‌گی آقیمنی اولغایتدی. بولشه‌ویکله‌ر «ملی چیگه‌ره‌له‌ش» سیاستیگه قارشی چیققانلارنی تورلو پرووقاسیون بیله‌ن عیبله‌ب، تورکستان تورك ملتچیلگینی ده أوزبیك وه آلاش اوردا بایلارینگ کوچسزنی کوچلوگه ایزدیرو اوچون اویلاب چیقارغان بورژوآ مفکوره‌سی بولغانلغی طرزنده تفسیر ایتب، میگله‌رچه جدیدچی وه آلاش اورداچینی زندان وه سورگونله‌رده محو أیتدیله‌ر. تورکستانی پارچالاوچی «ملی چیگه‌ره‌له‌ش» سیاستی تطبیق ایتله‌ر چاغی قلمغا آلنغان بر کوب مهم یازی وه اثرله‌ر، او جمله‌ده‌ن «أوتکه‌ن کونله‌ر» دیگه‌ن رومان موسقوانگ تورکستانداغی ملی سیاستیگه قارشی آچیقدان آچیق پروته‌ست تلقی اولوناراق بوتون کتبخانه‌له‌رده‌ن حتی شخصلاردان ده‌ن ده توپلانیب آلندی. برکوب تورکستانلیلار، او جمله‌ده‌ن اوچ جلدلیك قالینچا اثر بولغان «أوتکه‌ن کونله‌ر»نی یازغان جولقونبای، ایمدیگه‌چه ساویت سورگون یرله‌ریده، زندانلاریدا قینالیب أوله‌ر حالتگه کیلگه‌نله‌ری حالده ده، روس بولشه‌ویکله‌ری نظرندا ایشله‌دیکله‌ری بویوك گناهنگ حسابینی بیریب بتیرمه‌گه‌ن ساناله‌درلار!..

شو قادار قیناولارغا رغماً بولشه‌ویکله‌ر تورکستان ملتچیلگی وه تورك برلگی مفکوره‌سینی سارسا آلمای، اونگ بیتمه‌س-توکه‌نمه‌س مقاومتنده‌ن بر تورلو قورتولا آلمای، کون کونده‌ن غضبلانیب قوتورماقدالار.

*

تورکستان ملتچیلگینی وه تورك برلگی آقیمینی اولغایتاتورغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

عامللەر كوبدور. باشدا موسقوانىڭ ملى سياستى تورغانى حالدە ساويت
روسيادا بولاياتقان هەر بويوك حادثە توركستاندا ملتچيلك آقيمينىڭ
زورايووينا تأثيرلى تورتكو بولما قدادر. بز مجموعەميزنىڭ ٧٥ وە ٧٦نچى
سانلارنداغى باش مقالەلەردە، بوندان برنيچە ييل ايلگەرى باشلانغان
«ساويت پاتريئوتيزمى» ايلە اونى تعقيب ايتكەن آچيقدان-آچيق «روس
ملتچيلگى»نىڭ غير روس أولكەلەردەگى محلى وطنپرورلكنى سيزيلەر-
ليك درجەدە كوچەيترە باشلاغانينا اشارە ايتمشديك. مجموعەميزنىڭ
اوندان سوڭراغى نسخەلارينى تعقيب ايتوچيلەر بو جهتنىڭ وقتيلە تخمين
ايتلگەنيدەن داها زورراق ايكەنلگى قناعتينا كيلگەن بولسالار كيرەك.

موسقوا غازيتالارينىڭ آچيقدان-آچيق بازارغا چيقاريب، قيمت
وە درجەسندەن بحث ايتە باشلاديقلارى «روس ملتچيلگى» وە روسچيلق
پروپاغانداسينىڭ بزنىڭ توركستانداغى ايلك عكسى ييرلى قومونيستلار-
نىڭ قاراماغندا بولغان وە توركستاننىڭ مركزى شهرلەرندە چيقاتورغان
توركچە غازيتا بيتلەرندە كورولە باشلادى. باشدا تاشكند غازيتاسى
«قيزيل أوزبيكستان»، ١٩٣٦نچى ييلى باشلارندا چيقغان سانلارينىڭ
سوڭغو بيتينىڭ سول بورچەگندە، «قوشنى رەسپوبليكەلەردە» ديگەن بر
ستون آچيب، توركمەنستان، تاجيكستان، قازاغستان، قاراقالپاغستان
وە قيرغيزستان باشلقلارى آستندا، توركستاننىڭ بو قسملارينا عائد بعضى
خبرلەرنى محلى غازيتالاردان آليب، قيسقارتيب باسا باشلادى. بر آزدان
سوڭ «قارداش رەسپوبليكەلەردە» ديگەن نامنى آلغان بو ستوندە تاتار-
ستان، باشقوردستان، قريم وە آذربايجانغا قاراشلى مذكور أولكەلەرنىڭ
ساويت غازيتالارندان قيسقارتيليب باسيلغان خبرلەر دە اوچراتيلدى. «قيزيل
أوزبيكستان»نىڭ بو «قارداش رەسپوبليكە (جمهوريت)لەر» گە آيرغان بور-
چەگينى آلما-آتا وە عشق آباددا چيقاتورغان توركچە غازيتالاردا دا
اوچراتديق. سوڭراق بو «قارداش رەسپوبليكەلەردە» ديگەن ستوندە
گورجوستان، ئەرمەنستان، اوقراينا سرلوحەلارى آستندا بو غيرروس

اولكەلەرگە قاراشلى خبرلەر دە كورولدى. فقط بزنىڭ قولوميزغا
كيلگەن «قيزيل أوزبيكستان» نسخەلارينىڭ هيچ برندە روسيا فەدەرا-
سيون جمهوريتى ديب آتالاتورغان «رس فـ س ر» حقندا «قارداش رەسپو-
بليكەلەر» ديگەن ستوندە بر دفعەدا بولسون خبر اوچراتيلمامشدر!

«قارداش رەسپوبليكەلەردە» ديگەن ستوننىڭ افادە ايتەجەگى معنانى
ياخشيراق آڭلاش اوچون «ملى چيگەرەلەش» سياستى تطبيق ايتلگەندەن
سوڭ توركستان افقندا ايسە باشلاغان هوانى ايسلەو كيرەك. قازاغستان
غازيتالارى أوزبيكستاندان، أوزبيكستان غازيتالارى توركمەنستاندان،
قيرغيزستان قاراقالپاغستاندان... بحث ايتيشينى يعنى توركستاننىڭ بر
«ملى جمهوريتى» غازيتاسينىڭ ديگريلە علاقەلانديغينى سيزمەك ممكن
بولماغانى كبى، بو «ملى جمهوريت»لەرنىڭ برندە چيقاتورغان توركچە
غازيتانىڭ توركستاننىڭ باشقا بولومندەگى «جمهوريتدە» تارالماسلغى وە
اوقونماسلغى چارەلەرى كورولمەگەن ديب دە آيتب بولمايدى. توركستان
حقندا بحث ايتو همن-همن «اورتا آسيا بيوروسى»غا منسوب زەلەنسكى،
ايوانوف، باومان... كبى شيطانلارغا وە غولوشچەكين كبى «صحرا
فرعونى»غا منحصر قيلنغان ايدى. بولاردا تأريخدەن وە قازاق، قيرغيز،
أوزبيك، تاجيك، توركمەن... مناسباتندان بحث ايتەركەن، قازاقنىڭ
أوزبيك بايلارى، أوزبيكنىڭ تاتار سوداگرلەرى، تاجيكنىڭ توركمەن
خانلارى طرفندان استثمار ايتلگەنلگن قابارتيب، چارلق روسياسينىڭ
اوزون زمان روس ميسيونەرلەرى آرقالى اويناغان معروف چيركين
اويونينى داها مهارتلە اويناشغا اورونارلار ايدى.

*

بويوك روسچيلق چيقيشينىڭ معارف، مطبوعات، فرقە وە سياست
ساحەلارندا چاليشوچى توركستانليلاردا غنا ايمەس، داها باشقا ساحە-
لاردا بولشەويك روس منفعتينا معرفت كورسەتكەن توركستانليلار ذهنندە
دە عكس العمل توغدورغانلغى عشق آباددا توركستاننىڭ بعضى بر بور-
چەگندەن نمايندە اولاراق كيليب قاتناشقان وە بولارنىڭ اكثريسى

تاجيك دهقانلارندان بولغان بر مراسمده بر توركستانلى قيزيل ميرآلاى (پولقونيك)نگ سويله‌ديگى قيسقا، فقط كوبگنه معنالى بر نطقندا دا مشاهده ايتلمشدر. وقتيله توركستان ساويت غازيتالارندا اسمى وه رسمى تيز-تيز اوچراتيليب ساويتله‌رگه بولغان صداقتى تكرارلانيب تورغان بو توركستانلى قيزيل ميرآلاى‌دا سوك زمانلار بوتونله‌ى اورتادان يوقالب كيتدى...

يېرى كيلميشكه‌ن شونى‌دا ايسله‌تيب أوتوكيره‌ك، كه توركستان ملتچيله‌رى قازاق، قيرغيز، أوزبيك، توركمه‌ن وه شولارغا اوخشاش باشقا تورك اوروغلارى كبى توركستاننگ أوز اولادى بولغان تاجيك‌له‌رنى ده توركستان خلقيننگ آيريلماس بر عضوى سيراسيدا كوره‌درله‌ر. توركستان ملتچيله‌رينگ بوكوب اورونلو وه حقلى كوروشيگه بولشه‌ويكله‌رنگ قاى نظرله قارايتورغانلارين شو ييل مارت آيندا موسقوادا آتيب أولدورلگه‌ن اكمل اكرام، ١٩٣٦نچى ييلننگ سوگلاريدا تاشكندده توپلانغان بر قورولتايدا، آچيقراق قيليب آگلاتمشدر.

*

هه‌ر وسيله ايله توركستان ملى برلگينى تأمينه ايمتيلغان يورتداغى منور طبقه‌نگ، ساويت شرائطيننگ امكان بيرديگى چه‌رچيوه ايچنده، توركستاننگ ديگر تورك اولكه‌له‌ريله بولغان طبيعى ياقينليغينى تبارز ايتديريش اوچون ده اورونايا‌تقانلغى آرا-سيرا مشاهده ايتله‌در. ١٩٣٦نچى ييلى توركستان يازوچيلاريدان برنيچه غروپ ايديل بويلاريغا، قافقاسيا وه قريمغا سياحت ايتب، او طرفلاردا برنيچه هافتا قاليب، قيشلاق وه شهر تورموشيننگ تورلو تارماقلارينى تيكشيريب قايتديلار. بولار توركستانغا قايتقاچ أوز انطباعلارينى نشر ايتديله‌ر. بعضيلارى بزنگ ده كوزيمزگه ايليشكه‌ن بو يازولاردا اهميت بيريله‌رليك ييرله‌رى ده يوق ايمه‌سدر. مثلا، «قيزيل أوزبيكستان»نگ ٢٤ اوقتوبر ١٩٣٦ تأريخلى ٢٤٦نچى سانيننگ «قارداش تاتارستان» باشليقلى اوچنچى بيتنده تاتارستانغا باريب كيلگه‌ن يازوچيلاردان شاكر سليمان‌نگ «تاتار ساويت

ادبياتى»، عبدالله قادرى‌نگ «كه‌چيده ايكى هافتا» باشليقلى مقاله‌له‌ريله غفور غلام‌نگ قازانداغى ملانور واحد اسمنده‌گى سابون فابريقاسى ايشچيله‌ريگه آتاب يازغان «شعر هه‌م سابون» وه امين عمرى‌نگ تاتارستان ايسده‌ليكله‌رى اولاراق يازغان «آوول كيچه‌سى» باشليقلى شعرله‌رى باسيلمشدر. تاتارستاننگ آرچا رايونيغا قاراشلى كه‌چى آوولدا ايكى هافتا قاليب، اونداغى تورموشنى تيكشيروچى عبدالله قادرى «أوز تأثراتم بيله‌ن غازيتا اوقوچيلارينى هه‌م تانيشترغيم كيلدى» ديگه‌نده‌ن سوك، تاتار آوول خلقيننگ تورموشينى تصوير ايته‌ركه‌ن:

ـــــروسلاردان برنيچه قايتا «تاتارلار جوده هه‌م تريشقان خلق، اولار يير ايشيده بزنگ موجيكده‌ن هه‌م يوقاريدا تورا ديلار» ديگه‌ن سوزنى ايشيتكه‌ن ايدم. تاتار آووليدا بولغاچ مه‌ن بو حالنى أوزكوزوم بيله‌ن كوردوم. چينده‌ن ده تاتار دهقانى ييقيلسا يير تيشله‌يتورغان برخلق ايميش. ايرته‌ده‌ن كيچكه قادار كوگل قويوب ايشله‌ش، حتى كيچه‌له‌رنى هه‌م حه‌شه‌ك حاضرلاب يوروش حاضر بو خلققا راحت بولوبغنا كورونه‌دى. ينه ايرته بيله‌ن ساعت ٥له‌رده چاى وه ئه‌كمه‌گين يب - ايچيب قيرايشله‌ريگه بارادى»ديمه‌كده‌در. بو سوزله‌رى بيله‌ن توركستانلى عبدالله قادرى، روس أداره‌سيننگ «تريشقان وه ييقيلسا يير تيشله‌يتورغان بر خلق» بولغان تاتارلارغا قارشى ظلم وه حقسزلق قيليب، اولارنگ هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن مقدس بولغان ييرله‌رينى آليب، يير قدرن بيلمه‌يتورغان وه تاتار قادار تريشقان بولماغان روس موجيكله‌ريگه بيرگه‌نلگن ايسله‌ب آچينغانلغن ضمناً بيلديرمه‌يدرمى؟

توركستانليلار آذربايجان ايله علاقه‌لانودا هه‌م كوب احتياطلى بولو مجبوريتنده‌درله‌ر. شو وقعه بو جهتنگ آيدنراق آگلاشيلووينا ياردم ايتسه كيره‌ك: اسمى توركستاندا آنچاغنا تانيلغان توركستانلى بر محرر بوندان برنيچه ييل ايلگه‌رى روس شاعرلارندان برينگ اثرينى أوز آنا تيليگه ترجمه ايتب، اوگا يازغان مقدمه‌سنده بر مناسبتله قافقاسيا

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

جمهوریتله‌رینی ذکر ایته‌رکه‌ن، اولچه آذربایجانتی آتاب «قارداش آذربایجان» دیمش وه آرقاسندان دا گورجوستان ایله ئه‌رمه‌نستانتی سیرا لامشدر. مه‌نه شو نه‌رسه او وقت او محررنی «قیزیل أوزبیکستان» بیتله‌رنده تورکچی بولغانلق بیله‌ن قارالاوغا بر وسیله بولمش ایدی. ساویت شرائطندا تورکچی بولوب «قارالانو»نگ قاندای عاقبتگه او-چراتا تورغانلغی هه‌رکیمگه ده معلومدر. وضعیت شوندای آغیر بولغانی حالدد ده تورکستانلیلار تامارلارنداغی صاف قاننگ اوصافینا یاقیشار حرکتله‌ر کورسه‌تیب، آذربایجانله بولغان طبیعی باغلیلیقنی ساقلاوغا اوروناماقدا وه آذربایجان حقنداغی أوز قناعت وه تویغولارینی فرصت وه امکان کیلدیکچه ساویت مطبوعاتی بیتله‌ریگه‌چه چیقارایاتیرلار.

شو ییل آپریل باشندا موسقوادا آذربایجان صنعت اون کونلگی أوتکه‌زیلدی. بو مناسبتله تورکستان غازیتالارندا آذربایجان حقندا باسیلغان برقانچا یازولار وه رسمله‌ر اوچراتیلدی. بو یازولارنگ بعضی بر ییر-له‌رنده سویسوزلاشماغان فکرله‌ر ده یوق ایمه‌سدر. معروف تورکستان صحنه صنعتکارلارندان حلیمه ناصرنگ موسقوادا آذربایجان صنعت اون کونلگی باشلانغاندان برکون سوگرا یازغان وه تاشکند غازیتاسندا باسیلیب چیققان «صنعت بیشیگیم» باشلیقلی یازوسی یالغز اونگ ایمه‌س، آذربایجان ملی محیطی ایله یاناشا آلو امکانینی قازانغان تورکستانلیلار-نگ بوتونیسی فکرینی به‌نیمسه‌ی آلیرلیق مفهومده بولغانیدان، او یازونگ بر قسمیله اوقوچیلاریمزنی تانیشتریب أوتمه‌کچیمیز. حلیمه ناصر خانم شوندای دیدر: کیچه موسقوادا آذربایجان صنعت اون کونلگی باشلاندی. بای مندرجه‌لی أوز ملی صنعتینگ پارلاق أوسوشی جهتیده‌ن قارداش جمهوریتله‌ر آراسیدا فخرلی اورون اشغال قیلماقدا بولغان آذربایجان نگ ماهر صنعتکارلاری موسقوالیلارغا أوزله‌رینگ عجایب هنرله‌رینی، أوسوب - تاشیب بارایاتقان تالانتلارینی نمایش قیلا باشلادیلار. هیچ شبهه یوق، که آذربایجاننگ ماهر صنعتکارلاری بو اون کونلکده جدی

امتحاندان أوتوب، آذربایجان خلقینگ أڭ سیویب تماشا قیلاتورغان صحنه اثرله‌رینی، قووناق وه جوشقونلو موزیقاسینی، یوره‌ککه چوقور تأثیر ایته‌تورغان خلق آشولالارینی وه آذربایجان صنعتینگ باشقا خیلله-رینی نمایش قیلیب، أوز ایجادلاریغا یوقاری وه قیمتلی بها آلادیلار. موسقوادا بوندان اول بولوب أوتکه‌ن گورجو، قازاق، أوزبیك صنعت اون کونلیکله‌رینگ زور موفقیت قازانیشلاری بوگا محکم گه‌روو در.

سوز مه‌زگیلی کیلگه‌نده شونی هه‌م آیتب أوتوش کیره‌ك که، مه‌ن باشلاب صنعتکارلق مکتبینی آذربایجان پایتختی باکو شهریده أوتدم. گه‌رده-له‌ندیریره‌ك آیتقاندا باکو تیاتر ته‌خنیکومی صحنه عالمیگه چیقیشیم أوچون مه‌نگه ییشیك خدمتینی قیلیب بیردی. بو مکتبده اوقور ایکه‌نمه‌ن(۱۹۲٤-۲۵نچی ییللار)، مه‌ن برنچی مرتبه صحنه‌گه چیقدیم. «آیدین» اثریده—گولته‌کین، «طلبه‌له‌رکه‌له‌گی»ده — قمرخانم روللارینی کوگلده گیدیك به‌جه‌ریب روحم کوته‌ریلدی. بو مه‌نگ صنعت ساحه‌سیدا یه‌نه زور بیریب ایشله‌شیم وه أوسوشم أوچون که‌تته سببچی فاکتورلاردان بری بولدی.

ته‌خنیکومده ستوده‌نت بولوب اوقوغان چاغلاریمدا آذربایجان صحنه اثرله‌رینی، آیتیقسا آذربایجان اوپه‌راسینی جوده سیویب تماشا قیلارایدم. ملی اوپه‌را یاراتیشدا آنچاکه‌تته تجربه‌سی وه تأریخی بولغان آذربایجانلی اوزتاقلاریمزدان(عزیز بیك حاجی بیکلی، شوکت خانم، سرابلی وه باشقا-لاردان) بو ساحه‌دا کوب نه‌رسه أورگه‌ندیم... آذربایجاننگ بختلی، قووناق صنعت خادمله‌ریگه، خلقنگ توگه‌لمه‌س ایجاد خزینه‌سیده‌ن أوزیگه الهام آلماقدا بولغان بای تالانتلارغا چین قلبمدان چیکسز موفقیتله‌ر تیله‌ب قالامه‌ن» دیدر(«قیزیل أوزبیکستان» ٦.٤.٣٨).

موسقوادا یاسالغان آذربایجان صنعت اون کونلگی بیتدیکده‌ن‌سوگرا بر تورکستانلی محرر طرفندان یازیلغان اوزون بر مقاله‌ده شو شایان دقت جمله‌له‌ر بار: «آذربایجان صنعتی اون کونلگینگ یوتوقلاری فقط آذربایجان خلقینگ موزیقا وه تیاتر حیاتیداغنا که‌تته وقعه بولوب

قالمایدی... جهاندا أڭ مدنی وه أڭ ایلغار موسقوا تماشاچیلاری آذربایجان اوپەرا وه بالەت تیاترینگ کورسەتمه (Spektakel) لەرینی ، آذربایجان خلق صنعتینگ تماشالارینی کوروب ، اوگا کەتته بها بیردی... آذربایجان خلقینگ جهان مدنیتینی یاراتیشداغی خدمتلەری کەتته. اونگ بای مدنیتی بار. آذربایجان خلقی بر وقتلار یونانستان وه ختاینگ ، هندستان ، ایران وه اورتا آسیانگ عمومی مدنیتی بیلەن یاشاغان وه شو خلقلارنگ مدنیتیگه أوزینگ کەتته حصەسینی قوشغان. آذربایجاننگ قلاسیك شاعری نظامینگ أولمەس صنعت نمونەلەری یاراتقانینی ،أوزینگ جوشقون شعرلەرینی فارس تیلیده یازیب ، ایران ادبیاتینی بایتیشغا خدمت قیلغانینی آیتب أوتوش کفایه.

آذربایجان مدنیتی وه صنعتینگ اورتا آسیا صنعتیغا تأثیری آینیقسا کوچلو...» دیب یازوچی محرر سوزینی آذربایجان ایله تورکستاننگ مدنی قاتناشیغی أوستنده دوام ایتدیرەرەك ، اڭ لیریك قلاسیك شاعرلاردان فضولینگ غزللاری ، مجموعه لاری وه دستانلارینگ آذربایجاندا قانچا سیویلیب اوقولسا ، او اثرلەرنگ تورکستاندا دا شونچا کوب تارقالغانن وه فضولی اثرلەرینگ نوائی وه باشقا تورکستان قلاسیك یازوچیلاری اثرلەری ایله بر قاتاردا اورون آلیب کیلگەنن ، آذربایجان صنعت استاذی عزیز بیك حاجی‌بیکلی اثرلەرینگ تورکستان صنعتکارلاری طرفدان دا موفقیتله صحنه گه قویولغانن سویلەب ، «آتاقلی آشولاچی وه خلق آرتیستی حلیمه ناصر هەم آذربایجان صنعت مکتبینگ شاگردیدر. شونگ أوچون ده بز آذربایجان صنعتینگ موفقیتلەریگه شو قادار کوپ قووانامیز وه خرسند بولامیز» دیدر.(«قیزیل اوزبیکستان» ٢١.٤.٣٨). محرر مقالەسینگ سوگندا قازاق تورموشیدان آلنغان «ایرتارغین» اوپەراسینگ تاشکندده موفقیتله صحنه گه قویولماقدا وه «شاه صنم» اوپەراسینی صحنه گه قویوش اوچون ده تاییارلانماقدا ایکەنلگن بیلدیریب: «بز قارداش جمهوریتلەرنگ وه أوزیمزنگ صنعتچی کوچلەریمزگه اساسلانیب ، أوزبیکستان پایتختی بولغان تاشکندده قارداش جمهوریتلەر صنعتینگ اون کونلکلەرینی أوتکەزیشیمز کیرەك» دیگەن فکرنی آلغا سورمه کدەدر.

یورتداغی تورکستانلیلارنگ آلیسداغی تورکیه ایله ده علاقه لانیب تورا تورغانلارینی کورسەتوچی ایزلەر یوق ایمەسدر. آنچاغنا انطباعلار بیروچی بو ایزلەر کوبرەك تورکستاننگ «آلیسداغی باوریما» دیگەن تاوشلار یوکسەلگەن پوچماغندا سیزیلمه کدەدر. ساویت شرائطینا آشنا کشیلەر ایمدیلیك بو بابده بو قادارغنا اشاره ایله قانیقماق مجبوریتی بارلغینی آگلارلار.

اوقتای

*

ساویت پارلامان نایراگبازلغی

بز یه‌گیدەن ساویت پارلامان اویونلارینا قایتماقچیمز.

سوزنی ساویتلەر اتفاقی عالی شوراسندان باشلایلق.

متفق وه مختار جمهوریتلەر عالی شورالاری توپلانیشی توگەندەن سوڭ ، آوغوست آیی باشندا موسقوادا اتفاق عالی شوراسینگ ٢نچی توپلانیش دورەسی باشلادی. بولشەویکلەرنگ «پارلامان» بایراغی آستندا قاندای «کولگولو فاجعه» اویناماقچی بولغانلقلاری توپلانیش سالونینگ «دیوارینداننن»دا آچیق کورونمه کده ایدی. یوزلەرچه مبعوث اورنی بوش قالغان. زراعت قومیساری ئەنچه ، قوسسیور ، «مارشال یەغوروف» وه باشقالار کبی داگی ساویتلەر اتفاقی چیگەرەسی خارجنده ده کوب گنه بایلغان شخصیتلەر بو اورنی بوشلار ایچنده ایدی. ساویتلەر اتفاقی پارلامانینگ تورکستانلی اعضاسندان اورنی بوش قالغانلار بالخاصه کوب ایدی.(١)

(١) تورکستاننگ یالغز قازاغستان قسمندان ساویتلەر اتقاقی عالی شوراسی اعضالارندان «خلق دوشمانی» قاتاریغا أوتکەزیلیب، مبعوثلق اورونلاری بوش قالغانلاردان — قولومیزداغی تولق بولماغان معلوماتلارغا تایاناراق بز توبەندەگیلەرنی آتای بیلەمیز: ١) حکومت باشلوغی عیسی اوغلی اوراز، ٢) مرکز اجرا قومیتەسی رئیسی عمرزاق اوغلی نورباپا، ٣) قازاغستان فرقه مرکز قومیتەسی برنچی کاتبی ئەرمەنی میرزویان، ٤) قازاغستان فرقه مرکز قومیتەسی ٢نچی کاتبی نورفیض اوغلی صادق، ٥) پینخاسیك، ٥) کوزنەتسوف، ٧) تسەلیخ...

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بر آز يوقاری ، ساويت پارلامانی هيئت رياستی اورنينا كوزسالايلق. هيئت رياستگه «سەرەلەر» ايچندەن دە سەرەلەنب سايلانغان ايدی. مەنە ساويتلەر اتفاقی عالی شوراسی ايكی اوروناسارندان بريسی سيگيزبای اوغلی سلطاننڭ اورنی بوش توراددر. (بوكشينڭ عاقبتی حقندا «ياش توركستان»نڭ اوتكەن سانينا باقيلسين.) ملتلەر شوراسی رئيسی اوروناساری — بەلوروسيا فرقه مركز قوميتەسی ايكنچی كاتبی لەويتسكی نڭ دە اورنی بوش قالغان ايدی.

داها بر آز يوقاريلاب عالی شورا — يعنی اتفاق وە ملتلەر شوراسی برلكدە — هيئت رياستی اورونلارينا قارايلق. بو يردە ١١ رئيس اورونباسارندان ٣ينڭ يرينی بوش كورەمز. اوقراينا مركزی اجرا قوميتەسی رئيسی پەتروفسكی ، قازاغستان مركز أجرا قوميتەسی رئيسی عمرزاق اوغلی نورباپا (بونڭ حقندا آشاغيدا معلومات بيريلەجەك) ، قيرغزستان خلق قوميسارلاری شوراسی رئيسی صالح اوغلی مراد(٢)نڭ اورونلاری بوش قالغان ايدی.

بو صورتلە «خلق آراسندان» سايلانغان سەرەلەرنڭ سەرەلەری يوقالب كيتكەن بولدی. رياست هيئتنه سايلانب قويولوبدا «يوقاليب كيتكەن» كشيلەرنڭ عاقبتی حقندا سوراق قويوغا جسارت كورسەتوچی پارلامان اعضاسندان بريسی دە چيقمادی. مبعوثلەرنڭ مصونيتينی تأمين ايتوچی ساويت قانون اساسيسی ٥٢نچی مادەسينی ايسلەتوگە جسارت ايتوچی بر كشی دە چيقمادی.

«دنيانڭ ايڭ دەموقراتيك پارلامانی» ديب آتالغان ساويت پارلامانينڭ وضعيتی مەنە شوندان عبارتدر.

ساويت پارلامانی توپلانيشی ايش پروغرامندا ٦ مسئله توراددر:

(٢) ترتيب بويونچا اتفاق عالی شوراسی رياست هيئتی باشلوغی اورونباسارلغينا قرغزستان مركزی اجرا قوميتەسی رئيسی شاەميرزا اوغلی سلطانقولنڭ سايلانوی كيرەك ايدی. فقط او ١٩٣٧نچی يلی دەقابرندا عالی شورا اعضالغينا سايلانغاندان برنيچە كون سوڭ قاماليب «خلق دوشمانی» اعلان ايتيليب، اورنينا صالح اوغلی مراد سايلانغان ايدی. ايندی بو هەم «خلق دوشمانی» قاتاريغا آتيلمشدر !

١)بوتون ساويتلەر اتفاقی اوچون برلەشكەن بودجه قانونی؛ ٢) متفق وە مختار جمهوريتلەر عدليه ترتيبلەری قانونی؛ ٣)ساويتلەر اتفاقی وطنداشليغی قانونی؛ ٤) بين الملل معاهدەلەرنی تصديق وە لغو ايتو ترتيبی؛ ٥) قولخوزچی بولماغان آيريم دهقان خوجالقلارندان آلينا جاق «آت ساليغی» قانونی؛ ٦)عموم اتفاق قيشلاق خوجاليغی سەرگيسی قانونی.

بو قانونلاردان اوچ اولگيسی كوبدەن تطبيق ايتيلب كيلەياتقان ساويت روس مركزيتچيلگی سيستەمينه قانونی برشكل بيريب ، اونی محكملەمەكدەن باشقا برنەرسه ايمەسدر. برلەشكەن بودجه ، برلەشكەن محكمه ، بر وطنداشلق ، بر عسكری قوماندا ، بر تيشقی سياست ، بر تيشقی تجارت ، بر پوليس... متفق «ملی» جمهوريتلەرگه بونڭ خارجندە قورووق اسمدەن باشقا نيمه قالغان بولادر ؟

ساويت روسيادا بر معاهدەنی تصديق ايتو وە يا بوزو ديگەن نەرسە هيچ كيمسەنی علاقەدار ايتمەيدر وە ايته دە آلمايدر. قيشلاق خوجاليغی سەرگيسی قانونينا كيلگەندە ، او بزنڭ تكرار-تكرار يازيب گيلمەكدە بولونديغمز قيشلاق خوجالغنداغی ساويت يوتوقلاری آلدامچيلغی قاراشينڭ رسماً تصديقندانغنا عبارتدر. شونیدا آيتب اوتوش كيرەك ، كه ساويت قيشلاق خوجاليغی سەرگيسی ١٩٣٧نچی يلينڭ برنچی آوغوستندە آچيلماقچی ايدی. بيلگيلەنگەن تأريخدە سەرگينی آچو اوچون قولخوزلارنڭ حاضر بولماغانليغی ، يعنی ساويت حكومتی طرفدان طلب ايتيلگەن «قولخوزچيلار يوتوغی» سەرگيدە كورسەتيلەجەك درجەگە كيلمەگەنلگی آكلاشيلغاچ سەرگی آچيلووينی بو (١٩٣٨) يلينڭ آوغوستنه كيچيكترگەنلەر ايدی. ايمدی عالی شورا أوزی زراعت قوميسارليغی ، قولخوز وە ساوخوز قوميسارلغينڭ سەرگينی آچيشغا حاضر بولماغانلقلارينی رسماً تصديق ايتمه كدەدر. ديمەك ، ايسكيدە سەرگينی آچو اوچون «قولخوزلار دنياسی»نڭ حاضر بولماغانليغی سويلەنگەن بولسا ، بوكون ساويت حكومتينڭ اوزينڭ دە سەرگينی آچا بيلەجەك حاضرلقدا بولماغانليغی اعتراف ايتيلمه كدەدر.

قولخوزچی بولماغان—آیریم خوجالق آتلارینا سالق سالو قانونی اولدوقچا یه‌گی برنه‌رسه بولغانی کبی کوب گنه خوجالقنک منفعتینی ساریب آلماقدا بولغان بر مسئله‌در. بو قانونک قولخوزچیلار تیله‌گی بویونچا چیقاریلماقدا بولغانلیغی‌دا آچیقدان آچیق سویله‌نمه‌کده‌در. ساویت قیشلاق خوجالغنداغی (اوز باشینا آیریم) وه قولله‌کتیف خوجالق سیستەمله‌ری کوره‌شنده‌ن بز دفعه‌لارله بحث ایتب کیله‌مز وه او یازیلاردا دهقان خلقنک أوز شخصی ملکینی قولله‌کتیف—قولخوز ملکنه ترجیح ایتکه‌نینی تورلو دلیلله‌ر، سانلارینا قادار کورسه‌تب اثبات ایتب کیله‌مز. ایمدی قولخوزچیلارنک طلبی أوزه‌رینه قبول ایتیلگه‌ن بو شخصی خوجالقلار آتلارینا مخصوص سالق سالو قانونی هه‌ر نه‌رسه‌ده‌ن اول بزنک شو تثبیتمزنی تصدیق ایته‌در. أوز کوچله‌ری بیله‌ن آیریم خوجالقلارغا قارشی کوره‌ش (یعنی رقابت) یوروته بیلوده‌ن عاجز بولغان قولخوزلار حکومتنک حمایه‌سینی طلب ایتشکه مجبور بولغانلار. یاخود دا آیریم خوجالقلار موفقیتینک قولخوزچیلارنی قیزیقترارلق بر شکل آلیب بارغانینی کورگه‌ن ساویت حکومتی اوزنچه آیریم خوجالقلارغا قارشی قطعی کوره‌ش آچو مجبوریتی حس ایتکه‌ن ده بولابیله‌در.

بو قانوندا بوتون ساویتله‌ر اتفاقی ایکی منطقه‌غا بولونه‌در. آ) بعضی بر قسملاری مستثنا بولغانی حالدا «روسیا فه‌ده‌راسیونی»، اوقراینا وه به‌لوروسیا؛ ب) قالغان بوتون متفق جمهوریتله‌ر وه «روسیا فه‌ده‌راسیونی» نک بعضی قسملاری. هه‌ر منطقه أوزی ایکی غروپ رایونلارغا آیریلادر. آت سالیغی قویوداغیچا بولونه‌در:

برنچی منطقه‌نک برنچی غروپنداغی یرله‌ده آت باشینا ٤٠٠ سوم، برده‌ن آرتیق آتی بولغان خوجالق قالغان آتلاری باشینا ٧٠٠ سومدان سالیق بیره‌در.

برنچی منطقه‌نک ٢نچی غروپ رایونلارنداغی آیریم خوجالقلارا آت سالیغی قویوداغیچا بولونه‌در:
٨٠٠ سومدان سالیق توله‌یدرله‌ر.

ایکنچی منطقه، که بزنک تورکستان دا بو قسمغا کیره‌در. برنچی غروپندا أیلك آت باشینا ٢٧٥ سوم، برده‌ن آرتیق آتی بولسا، قالغان آتلارنک هه‌ر بریسنه ٤٥٠ سومدان سالیق توله‌یدر. ایکنچی منطقه‌نک ایکنچی غروپنداغی یرله‌رده أیلك آت ٣٥٠ سوم، برده‌ن آرتیق آتی بولغانلارنک قالغان آتلارندان آت باشینا ٥٥٠ سوم آلینادر.

سالیقنک اوقتوبرنک ١٥ینه قادار توله‌نگه‌ن بولووی کیره‌ك. قانون (٤نچی ماده)، حتی بو قانون جاری ایتیلگه‌نده‌ن (٢٤.٨.٣٨) سوك آتنی ساتو بیله‌ن ده بو یلنک سالیغندان قوتولو ممکن بولماغانینی، فقط (٥نچی ماده) ١٩٣٨نچی یلی ١٥نچی اوقتوبرینه قادار قولخوزغا کیریب آتلارینی قولخوزغا اوتکه‌زگه‌ن خوجالقلارغنا سالقدان قوتولا آلاجاقلارینی آچیق کورسه‌ته‌در.

دیمه‌ك، آیریم خوجالقلار آتینا سالیناجاق سالق قانونی آیریم خوجالقلارغا قارشی یوروتوله‌جه‌ك کوره‌ش وه رقابت واسطه‌سی‌غنا بولوب قالماسدان، عینی زماندا اونلارنی قولخوزغا کیریشکه مجبور ایتو واسطه‌سیدر.

***

ایمدی برآز دا تورکستان جمهوریتله‌ری پارلامانلارینا کوز سالایلق. ذاتاً بز بو حقدا قیسقاغنا بولسا دا اوتکه‌ن ساندا دا یازغان ایدیك. قولومیزغا کیلگه‌ن تورکستان غازیتالارینا کوره، تورکستان پارلامانلاری کوبده‌ن معلوم بولغان، پارلامان طرفندان قبول ایتمه‌یچه اوتکه‌زیلگه‌ن أداری أوزگه‌ریشله‌ر یوزنده‌ن لازم کیلب قالغان قانون اساسیده أوزگه‌ریش یاساودان باشقا یه‌گی برقانون چیقارمادیلار. لکن اوندان بر قانچا قومیسارلار وه یرلی یریك «رهبرله‌ر»نک پارلامان طرفندان قوولوشی ترتیبنی أورگه‌نب اوتورامز. بوتون تورکستان جمهوریتله‌رنده پارلامان آچیلماسدان اول فرقه قونغره‌له‌ری بولوب أوتدی. پارلامان طرفندان اورندان توشورولگه‌ن حتی قسماً «خلق دوشمانی» اعلان ایتیلگه‌ن قومیسار وه رهبرله‌ر اولچه فرقه قونغره‌له‌ری طرفندان عیبله‌نب قارا-

لانديلار. بعضى پارلامانلاردا بو وه يا شو قوميسار حقندا فرقه قونغره‌سنده سويله‌نگه‌نله‌رنى سوزمه سوز تكرار لاودان باشقا ايش كورولمه‌دى.

بالخاصه قازاغستان فرقه قونغره‌سى قيزيق وه كوتولمه‌گه‌نلكله‌ر بيله‌ن باى بولوب چيقدى. ترتيب بويونچا قازاغستان مركزى اجراقوميته‌سى رئيسى عمرزاق اوغلى نورباپانگ قازاغستان عالى شوراسى رئيسلگينه سايلانماغى لازم ايكه‌ن، او بر طرفدا قالديريلب بو اورونغا خلق دوشمانى اعلان ايتيلگه‌ن ئه‌رمه‌نى ميرزويان يرينه موسقوادان قازاغستان فرقه باش كاتبى اولاراق بيلگيله‌نيب يوباريلغان سكوورتسوف ديگه‌ن بر روس كيچيب قازاغستان عالى شوراسى‌توپلانشندان ٤ كون اول (١١.٧.٣٨) فرقه قونغره‌سنده سوك سوزينى سويله‌ركه‌ن عمرزاق اوغلى حقندا —«اورتاق عمرزاق اوغلى ساويت اداره‌له‌رينى سوك درجه‌ده يامان اداره ايته‌دى. او أوز ايشينگ برنه‌رسه‌گه يارامباغانليغينى ياشليغى وه أوزينگ ايش باشندا قيسقا وقت (٦ - ٧ آى) بولغانليغى بيله‌ن آقلاى آلمايدى»— ديگه‌ن ايدى. عمرزاق اوغلى نورباپانگ قازاغستان مركزى اجراقوميته‌سى رئيسلگى، اتفاق عالى شوراسى هيئت رياست اورونباسارليغى كبى مهم موقعلارينى يوقاتووينا سكوورتسوفنگ شو قادار سويله‌گه‌نى ده كفايت ايتدى. سابق قرغيزستان قوميسارلار شوراسى وه برآز وقت قرغزستان مركزى اجراقوميته‌سى رئيسى بولوب تورغان صالح اوغلى مراددا «خلق ذوشمانى» اعلان ايتيلدى.

بوكشيله‌رنگ اتفاق عالى شوراسى هيئت رياستى ماساسى‌اطرافنداغى اورونلارينگ بوش قالغانليغى وه أوز جمهوريتله‌رنده عالى شورا رئيسى بولالماى قاللولارى شونگ اوچون ايكه‌ن.

أوزبيكستان معارف قوميسارى رياضيات پروفه‌سورى قارى نياز اوغلى، قوميسار تعين‌ايتيلوونده‌ن اول، أوزبيكستان قوميسارلارى‌شوراسى يانداغى علمى قوميته رئيسى ايكه‌ن، أوزبيكستاندا روس تيلى وه روس ادبياتينى اورگه‌نو سه‌كسيه‌سى توزوغا مانع بولغان ايمش. أوزبيكستان فرقه قورولتايى چاغى «روسچيلار» قارى نياز اوغلى‌نگ بو «جنايتينى»

ئه‌ۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

آشكار ايتديله‌ر. شونگ اوچون ده أوزبيكستان عالى شوراسى پروفه‌سور قارى نياز اوغلينى معارف قوميسارلغندان چيقارونى طلب ايتدى.

تورلو جمهوريتله‌ر عالى شوراسندا مبعوثلار طرفندان سويله‌نگه‌ن نطقلارنى سالیشتريب كورسه‌گيز، آرالارنداغى اوخشاشلقلقا حيران بولماسلق ممكن ايمه‌س. بو نطقلار بوتونيسى اولچه بركشى طرفندان يازيلب آيريم جمهوريتله‌ر پارلامانى مبعوثلاريغا تارقاتيلغانلغا اوخشاب توراد‌ر. بو اوخشاشلق بالخاصه آيريم جمهوريتله‌رنگ يه‌گى قوميسارلار شوراسى باشلوقلارى نطقندا آيريچا سيزيله‌در. او نطقلارنگ بوتونيسى هيچ بر آيرماسز عينى اوروندا ستالين‌نگ —«ساويت شرائطندا باشچى بولماق—خلق كوزنده اعتبارلى بولوش شرفنه لايق بولماق ديمه‌كدر. باشچيلار كيلب كيته‌در، خلق ايسه دائما قالادر. يالغز خلق أولمه‌يدر. بوتون باشقاسى كيلب كيچوچيدر. اونگچون ده خلق اعتمادينى تقدير ايته‌بيلو كيره‌ك»— ديگه‌ن سوزينى نقل ايته‌در.

بو نقل ايتيلگه‌ن پارچادا توغرو بولغان بر حرف بولسا هه‌مبارمى؟ حقيقتده «ساويت شرائطندا باشچى بولابيلو» اوچون خلق كوزنده ايمه‌س، ساويت جلادلارى ستالين وه يه‌ژوف كوزنده اعتبار قازانو كيره‌ك. ستالين‌نگ بو «نقل ايتيلگه‌ن سوزله‌رينگ» ياپ-يالغان ايكه‌نينى هه‌ممه‌ده‌ن آرتيق شولارنى ساويت پارلامانلارى منبرينده‌ن تكرارلاب توروچيلار بيله‌درله‌ر. جاناى.

*

ساويت روسيادا قانچا اهالى بار؟

بو بارديقچا مهم مسئله‌در. قوممونيزم وه ساويت ره‌ژيميگه دوشمان بعضى فرانسز ملتچيله‌رينگ ساويت حكومتيله دوستلق وه حتى حربى متفق بولوش اوچون كيتريب يورگه‌ن دليلله‌رينگ أڭ مهمى — ساويت روسيادا يوز يتميش (١٧٠) ميليون اهالى بولغانلغى‌در.

«١٧٠ ميليون اهالى»!.. بو سانگ تأثيرى آيتب بولازلق ايمه‌س؛

اونگچون ساویت حکومتی «١٧٠ میلیون»غا دا قناعت ایتمەسدەن قولی آستنداغی اهالی سانینی اوندان داها آرتدیریب کورسەتیشکە اورونماقدا در. «سیاسی پلانیغا» توغرو کیلمەگەن رسمی ساناق (تحریر نفوس)نی یاشیریب، دولت استاتیستیك أدارەسی باشنداغی مشهور پروفەسورلارنی «خلق دوشمانی» اعلان ایتب یورگەن ساویت حکومتی، اهالی سانینگ ١٨٠ میلیونغا ییتکەنینی کورسەتوچی ساناق یورگوزوشکە حاضرلانیب یاتوبدور. درحقیقه، ساویت روسیادا قانچا اهالی بار؟

١٩٢٦نچی یلی ١٧نچی دەقابردا اوتکوزولگەن رسمی ساناققا کورە، ساویت روسیادا بوتونیسی ١٤٧ میلیون ٢٧ میگ جان بولغان. اوندان سوك رسمی ساناق بولماغان. فقط تورلو زاوود، فابریك وە کانالاردا ایشلەیتورغان ایشچیلەر، دولت وە خصوصی مؤسسە خدمتکارلاری ایلە ییتمەس سایلاو، توگەنمەس سالیقلار مناسبتیلە دائماً توپلانیب تورغان شهر وە قیشلاق اهالیسی حسابینی توپلاب، اوستیگە هەر یلی تخمیناً ایکی — ایکی یاریم میلیون طبیعی خلق أوسومینی قوشوب، ساویت حکومتی روسیاغا قاراشلی بوتون توپراقدا ١٩٢٩نچی یلینگ غینوارینداا ١٥٤ میلیون ٨٠٠ میگ اهالی بار دیب اعلان ایتدی. نهایت ١٩٣٥ یلینگ غینوارینداا موسقوادا توپلانغان ٧نچی عموم ساویتلەراتفاقی فرقە قورولتاینداا ساویت حکومتی رئیسی مولوتوف، «یولداش کراوال (Кравалъ) أدارەسی آستندا ساویت استاتیستیك مؤسسەلەری طرفندان حاضرلانغان فوق‌العادە قیمتلی استاتیستیکلەرگە»، تایانیب، ١٩٣٤نچی یلنگ ١نچی غینواریغا قادار ساویتلەر اتفاقینداا ١٦٨ میلیون اهالی بارلغینی سویلەگەن ایدی...

عینی «یولداش کراوال» أدارەسی آستندا ١٩٣٨نچی یلی غینوار آیندا یالپی رسمی ساناق أوتکەزیلدی. دیەرلك بوتون آوروپا بو ساناق نتیجەسینی یعنی ساویت روسیادا قانچا اهالی بار ایکەنینی بیلمەك اوچون اقولاغینی سالیب، کوزینی تیکیب توردی. ساویت حکومتی دە جیمجیت تورا باردی. نهایت موندان برنیچە آی اول پروفەسور کراوال «خلق

دوشمانی» اعلان ایتلدی وە اونگ أدارەسی آستندا اوتکەزیلگەن رسمی ساناقدا «زیانچیلیق حرکتی» قاتاریغا کیرگیزیلدی، چونکە کراوال قاراماغندا توپلانغان استاتیستیك ماتەریال ساویت روسیادا أهالی سانینگ ساویت حکومتینگ تخمین وە امید ایتکەن درجەسندەن آنچاغنا آزالغانینی کورسەتدی.

ساویت حکومتی ١٩٣٧نچی یلغی رسمی ساناق نتیجەسینی یاشردی؛ فقط اونیگلە حقیقتنی یاشریب قالا آلمادی.

مشهور روس اقتصادیاتچیسی وە استاتیستیك متخصصلارندان پروفەسور پروقوپوویچ وە یوریەفسکی (ایکیسی دە مهاجرتدە یاشایدرلار) ساویت منبعلاریغا تایانیب، ساویت حکومتینگ یاشیرغان حقیقتینی دنیاغا چیقاریب اوتوروبدورلار. پروقوپوویچ، تخمیناً «٢ - ٣ میلیون آرتیق وەیا کەم بولوش احتمالی بار» دیب ١٩٣٧نچی یلی غینوارغا قادار ساویت روسیادا ١٥٤ میلیون ٦٨٦ میگ اهالی بار دیدی(١)؛ یوریەفسکی(٢) ایسە، ساویت منبعلارینگ «ایشچی (عملە) وە خدمتکار (مأمور) لار سانی عائلەلەریلە، ٥٤ میلیون ٤٣٨ میگ بولوب، بوتون اتفاق اهالیسینگ ١٠٠دەن ٣٤ینی اشغال ایتەدی» دیگەنیگە تایانیب، ساویت روسیا اهالیسینگ سانینی (١٩٣٧نچی یلی غینوارغا قادار) ١٥٦ میلیون ٨٨٢ میگ دیب چیقارادی(٣)..

پروقوپوویچنگ ٢—٣ میلیون آرتیق وەیا کەم بولوش احتمالی بار دیب کیترگەن سانیلە، یوریەفسکینگ چیقاردیغی حسابنی سالیشتریب قاراساگیزلار، ایکیسی آراسندا هیچ فرق بولماغانلغینی کورەسز...

دیمەك، ١٩٣٤نچی یلینگ ١نچی غینواریندا ١٦٨ میلیون بولغان اهالی ١٩٣٧نچی یلنگ غینواریندا ١٥٦ میلیون ٨٨٢ میگگە توشوب، ٣ یل ایچندە ساویت روسیا اهالیسینگ سانی ١١میلیوندان آرتیق کەمەیگەن.

(١) پروقوپوویچ «بوللەتەنی»نگ ١٩٣٨ نچی یل غینوار-فیورال سانیغا باقیلسین.

(٢) یوریەفسکی اوزون مدت ساویت استاتیستیك مؤسسەلەریندە مهم وظیفەدە بولوب کیلگەن برکشیدر.

(٣) «روسکیە زاپیسکی» مجموعەسینگ شو یل ایيول آیی سانیغا باقیلسین.

كراوال‌نىڭ «خلق‌دوشمانى» وه اونىڭ باشلاب‌يوركوزگه‌ن‌رسمى ساناغىنگدا «زيانچيليق‌علامتى» بولوب قاليشى آرتيق قولايچا آڭلاشيلمايديمى؟

عجبا، مولوتوف ۱۹۳٤نچى يلنىڭ ۱نچى غينواردا ساويت روسيا اهاليسىنىڭ سانى ۱٦۸ ميليون ديه‌ركه‌ن، توغرو، حقيقتغا اويغون سويله‌ديمى ايكه‌ن؟ كراوال هه‌م حسابينى وقتيله ساويت حكومتىنىڭ مؤسسه وه فرقه تشكيلاتلارى معلوماتلاريغا اساسلانيب چيقارغان ايدى. حقيقت باشقاچاراق بولسا كيره‌ك. يوقاريدا اسمله‌رى كيچكه‌ن پروقوپوويچ بيله‌ن يوريه‌فسكى‌نىڭ هه‌ر قايسيسى تورلو ساويت استاتيستيكله‌ريگه تايانيب، ۱۹۲۹نچى بيله‌ن ۱۹۳۷نچى ييللار آراسندا ساويت روسيا اهاليسىنىڭ آزالماقدا ايكه‌نينى كورسه‌ته‌ديله‌ر. يوريه‌فسكى: خلقنىڭ ييلما - ييل طبيعى اوسومينى نظردا توتساق، ۱۹۲۹نچى دان ۱۹۳۷نچى گه‌چه ساويت روسيادا اهالى سانى ۱٦ ميليون ۸۰۰مينىڭ قادار آرتمالى ايدى، حالبوكه، بو مدت ايچنده تخميناً ۲ ميليون‌غنا آرتقانينى كوره‌ميز؛ طبيعت قانونىنىڭ طلب ايتديگى بو ۱٦ ميليون ۸۰۰ مينىڭ ۱٤ ميليون ۸۰۰ مينگى قايدا؟ بو سوراققا توغرو جواب آلماق ايسته‌رسه‌ڭيز ۱۹۲۹نچى‌ييلدان سوڭ، بالخاصه او تأريخده‌ن ۱۹۳٤ نچى ييلغاچا بولوب اوتكه‌ن زورلاما قولله‌كتيفله‌شتريش، بوڭا قارشيليق كورسه‌تكه‌ن قيشلاق اهاليسينى قريب أولدوروش، قيشلاقلارنى يير بيله‌ن يكسان ايتيش، آچلق كبى ساويت حكومتىنىڭ ياراتقان فلاكتله‌رنى ايسله‌شيڭز لازم» ديدر.

او ييللار «بيش ييللق پلان» دورى ايدى. ديمه‌ك ۱٤ ميليون ۸۰۰ مينگ جان ساويت حكومتىنىڭ «بيش ييللق پلان»، — «زورلاما قولله‌كتيفله‌شتريش، زورلاما سوسياليزم» — سياستيگه قوربان‌بولوب كيتكه‌ن!..(٤)

كيله‌جه‌ك رسمى ساناق (تحرير نفوس) ۱۹۳۹نچى ييلى ۱نچى غينوارندا اوتكوزوله‌جه‌ك. شبهه ايتمه‌ڭزله‌ر، بو دفعه ساويت حكومتى طلب ايتديگى ۱۷۰، حتى ۱۸۰ ميليون اهاليگه ايگه بولوب چيقاجاقدر.

— مچ —

(٤) يوريه‌فسكى‌نىڭ كيترگه‌ن معلوماتغا كوره ساويت روسيا اهاليسىنىڭ اڭ كوب «نابوت» بولغان دورى ۱۹۲۹ — ۱۹۳٤نچى ييللار آراسيغا توغرو كيله‌در.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

«21 له‌ر» محاكمه‌سى آلمان مطبوعاتندا

موسقوادا‌غى «۲۱ له‌ر» محاكمه‌سى دنيا افكارعامه‌سى نظر دقتينى اوزيه امثالندان آرتيغراق تارتقانديك بولدى. او حقدا اصابتلى-اصابتسز كوب‌گنه نه‌رسه‌له‌ر يازيلب تورلو فكرله‌ر سويله‌نگه‌نى كبى، اوكوب اوزاماسدان تأريخى آرخيف مخزنله‌رينه آتيلغان دا بولدى. يالغز ساويت حكومتى بو وه بونىڭ كبى كوب كورسه‌تيش محاكمه‌له‌رى وه قانلى ته‌ررورلار بيله‌ن مغلوب ايتمه‌ك ايسته‌ديگى ۲۱ له‌رله ده توگه‌مه‌گه‌ن‌عنصرغا قارشى كوره‌شينى دوام ايتديرمه‌كده وه اونى عمرى اوزونى دوام ايتديره‌جه‌كدر. توركستان وه عموميتله ساويت مطبوعاتى: زيانچى، چاقيمچى، أوز يورتينى ساويتله‌ر اتفاقندان آيريب آلماقچى بولغان ملتچى استقلالچى دوشمانلارينا قارشى كوره‌ش معركه‌سينى توختاوسز دوام ايتديرمه‌كده‌در. ۲۱ له‌ر محاكمه‌سنده‌كى ماته‌رياللنىڭ دا بيزه‌ك-توزه‌كله‌رينى چيقاريب تاشلاساق، اونىڭ أصل عاملى بولوب اورتادا قالاجاق نقطه حاكم ره‌ژيم دوشمانليغى وه ملى قورتولوش حمله‌له‌يدر. تيشقى دنيا مطبوعاتى ايچنده «۲۱ له‌ر محاكمه‌سى»نى مه‌نه شو ملى ايمتيليشلار باقيمندان آختاريب كوروچى، عموميتله بو اساس نقطه‌غا ياناشيب مسئله‌نى آيدينلاتيشغا اورونوچى كوب آز اوچراتيلدى.

آلمان مطبوعاتندا دا بو مسئله اطرافندا كوب‌گنه يازيلار اوچراتيلدى. بونلار أيچنده مسئله‌نى توغرو قويوب اونگله اورتاغا چيققان ساويت روسياداغى حقيقى وضعيت منظره‌سينى كورسه‌تيشكه موفقيتله اورونغان ايكى يازى كوزوموزگه ايليشدى. بو ايكى مهم مقاله‌نىڭ بريسى آلفره‌د روزه‌نبه‌رغ طرفندان چيقاريلاتورغان «آيلق ناسيونال سوسياليست مجموعه‌سى» (شو ييلغى ايون سانى)ندا «موسقوا محاكمه‌سى ملى كوره‌ش ايشيغندا» سرلوحه‌لى باش مقاله بولسا، ايكنچيسى «آيلق تيشقى سياست مجموعه‌سى»ندا چيققان دوقتور فريتس باومان مقاله‌سيدر.

بو محاكمه عاملينى خلقلار حركتنده قيديريب، اونى شو نقطه‌دان

آیدینلاتیش توغرو بولغانلیغینی آلغا سورو بیله‌ن سوزگه باشلاغان برنچی مقاله محاکمه‌نک رسمی ماته‌ریاللاریندان شو جهتنی ایضاح ایته‌تورغان قسملارینی عیناً نقل ایتکه‌نده‌ن سوك، سوزینی تورکستان، اوقراینا وه به‌لوروسیا قوممونیستلاری باشلوقلارینا عطف ایتیلمه‌کده بولغان گناهنک ۲۰نچی عصر خلق ملی حرکتله‌رینی کورسه‌تمه‌کله شایان دقت بولغانلیغینی قیدله ییتره‌در.

مسئله‌نی عینی استقامتده قویوب اونی داها آچیق تحلیل ایتمه‌کچی بولغان ایکنچی مقاله بو محاکمه‌نک دنیا افکار عامه‌سی نظرینی امثالندان داها زیاده أوزینه تارتقانینی، لکن بو کوزله‌رنک کوبده‌ن معلوم بولوب قالغان ساویت عدلیه‌سی اویونلارینا ایمه‌س، بو محاکمه سایه‌سنده اورتاغا چیقیب قالغان ساویت روسیاداغی حقیقی وضعیت منظره‌سینا معطوف بولغانلیغینی سویله‌یدر.

عیبله‌وچی حاکمله‌ری کبی عیبدارلاری‌دا هه‌ر قیلغان جنایتینی «انقلاب ایشی» دیب یوروچی قومونیستلار بولغان بو محاکمه‌نک ایسته‌ر قارالاوچیسی طرفندان اورتاغا آتیلغان عیبله‌ر، ایسته‌ر ده عیبلیله‌ر طرفندان قیلنغان اعترافلاردان نه قاداری توغرو، نه قاداری یالغان بولغانلیغینی آیرو قیین بولسا دا، بو جهتنک محاکمه اثناسندا اورتاغا چیقیب قالغان بعضی بر حقیقتلارنی کوروده هیچ بر مانعلغی یوقدر. بوتون عیبلیله‌رنک متفقاً کورسه‌تدیکله‌ری نقطه‌لارنک بری ستالین وه اونک دیسپوتلغندان بولغان عمومی ناراضیلق بولسا، بو عموم اهالی ناراضیلیغینی ساویت حکومتی أوزی ده رسماً اعتراف ایتمه‌کده‌در. لکن قره‌مل بونک مسئولیتینی مخالف قومونیستلار، چیت مملکتله‌ر، متفق ساویت جمهوریتله‌رده‌گی ساویتله‌ر اتفاقندان آیریلب کیتو اورونشلارینا یوکله‌تمه‌کچی بولادر.

بو نقطه‌لارغا اشارت ایتوچی مقاله صاحبی بالخاصه سوگنچی نقطه (یعنی متفق جمهوریتله‌رنک ساویته‌ر اتفاقندان آیریلب کیتو اورونشلاری)نک محاکمه‌نک یاشیرین اصل سیاسی عاملینی وه ساویتله‌ر

بناسینک ضعفینی — چوروکلگینی کورسه‌توچی بر مسئله بولغانلغینی آلغا سوره‌در. او محاکمه ضبطلارینک دا بالخاصه شو خلقلار حرکتی ماته‌ریالنچا بای ایکه‌نینی، موسقوا بولشه‌ویك مرکزی طرفندان تورغوزولغان جبری یات حاکمیت سیسته‌مینک بو مظلوم خلقلاردا اویغاتغان نفرت وه دوشمانلق حسینک شدتی ده محاکمه اثناسندا بو خلقلار منسوبی عیبلیله‌ر سوزنده‌ن ده بوتون آچیقلیغی بیله‌ن کورونوب تورغانلیغینی سویله‌یدر.

چارلق سیسته‌مینی قولاتقان عامله‌ر ایچنده، اونک قولی آستنداغی اسیر ملتله‌رنک ملی قورتولوش حرکتله‌رینه ده مهم بر اورون توشکه‌نینی قید ایتوچی محرر ۱۹۱۷نچی ییلی فیورال انقلابینی متعاقب بوتون بو خلقلارنک أوز ملی تورموشلارینی توزوب ملی دولتله‌رینی قورا باشلادیقلارینی، بونلاردان فینلاندیا، ئه‌ستونیا، لاتویا، لیتوانیا، لهستاننک قوردوقلاری یاش دولتله‌رینی ساقلاب قالابیلدیکله‌رینی، اوقراینا، تورکستان، قافقاسیا أولکه‌له‌رینک قهرمانچاسنا کوره‌شوله‌رینه رغماً قایتادان بولشه‌ویك روسیا اسارتنه توشوب قالدیقلارینی، شو آندان آلب قایتادان ملی قورتولوش کوره‌شله‌رینه توتوندوقلارینی آگلاتادر.

مقاله ایگه‌سی سوزینی محاکمه ماته‌ریاللارینا کیچیریب، ملی أولکه‌له‌رده‌ن کیتریلگه‌ن عیبلیله‌ر سوزله‌رینه یاناشادر. او، اوقراینالی غرینقونک ملی جبهه منسوبی بولوب اورتاغا چیقغانلیغی، ملی جبهه مغلوب بولوب باشقا تورلو حرکت امکانی کورونمه‌ی قالغاچ باشقا جبهه‌داشلاریله برلکده فرقه‌غا کیریب ایشنی ایچده‌ن یوروتوب بوزوب چیقماقچی بولغانلقلاری حقنداغی اعترافلارینی کیتره‌در. به‌لوروسیا فرقه مرکزی باش کاتبی شارانغوویچ اعترافلارندان اونک «گ. پ. او» طرفندان طلب ایتیلگه‌ن بوتون یوکنی اوموزینا آلغانلغی تأثیرینی آلدیغینی سویله‌ب سوزینی فیض‌الله خواجه‌غا کیچیره‌در. او فیض‌الله‌نک غرینقو کبی به‌نلیگینی مدرك بر وضعیت آلغانلغینی آیریچا قید ایته‌در وه اونک ملی محیطدا أوسوب ملی تربیه کورگه‌نلگی، ملی تشکیلاتلارغا قاتناشقانلغی وه

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ساویت دوشمانلغی حرکتنه تا ۱۹۲۰نچی ییلی بوخارا خلق جمهوریتی حکومتی باشلوغی ایتب بیلگیلەنگەن چاغلارندا یاق باشلاغانلیغی حقنداغی اعترافلارینی کیترەدر. اکمل اکرام سوزندەن أوزینگ تا۱۹۱۸ دە بر یاش ییگیت اولاراق ملی یاشلار تشکیلاتینا کیرگەنلگی، ملی روحیاتنی یوقالتماغانلیغی، ساویت دوشمانی حرکتگە کیریب کیتکەچ دە «ملی استقلال» تشکیلاتینا قاتناشیب، اونگ رهبرلگی درجەسینە کوتەریلگەنلگی حقنداغی سوزلەرینی نقل ایتەدر. بو ملی أولکەلەردەن کیتریلگەن عیبلیلەر اعترافلارندان بوتونیسینگ بولشەویکلك جنایتنە قاتناشقانلق کبی گناهلارینا رغماً آچیق-آیدین بر مقصد یعنی موسقوا قیزیل ایمپەریالیزمینی یقب، أوز خلقلارینا استقلالینی قازاندیرو یولندا چالیشدیقلاری، ایکنچی یاقدان دا قیزیل موسقوانگ اوقرایناداپەتلوراچیلق، تورکستاندا «ملی اتحاد»، «ملی استقلال» تشکیلاتلارینگ قایتادان جانلانب کوچەیو-لەرندەن کوب قورقدیغی نتیجەسینی چیقارادر.

بوتون بو کورونوشلەرنگ تورلو اسیر خلقلارداغی — بولشەویك روس رەژیمنە قارشی دوشمانلق تویغوسینگ او یرلەردەگی قوممونیست فرقەلاری، ساویت حکومتلەری باشچیلقلارینا قادار قاپلاب آلغانلغی، بو حرکتنگ تورکستان، اوقرایناکبی أولکەلەردە کیلەجەك ملی مستقل حکومت مسئلەسینی آچیق مذاکرەگە قویاچاق قادار اولغونلاشدیغینی کورسەتدیگینی سویلەوچی محرر یورتداشلارینا بو انکشافنی دقتلە تعقیب ایتونی توصیە ایتەدر. تیمور اوغلی.

*

«روسلارنگ حربی امکانی»

فرانسز تیشقی ایشلەر نظارتینگ ناشر افکاری «تاڭ» غازیتاسی ۲۱ نچی آوغوست ساندا گەنەرال باراتیە (Baratier) طرفندان یوقاریداغی باشلوقلە یازیلغان شایان دقت بر مقالەنی باسماقدادر. بو مقالەدە گەنەرال باراتیە، ساویت حکومتینگ، روس توپراغی دیب تانیتدیغی

«چانغقو-فینغ» وە «شان-تسا-پینغ» تیپەلەریدەن روس قیزیل اوردوسینی قووب چیققان یاپونیا قارشیسندا نیمە اوچون «صلحپرور» بر وضعیت ساقلاب قالیشغا مجبور بولغانلغی سبیلەرینی هیچ بر مناقشەغا اورون قالدیرمایتورغان رقملارغا تایاناراق آڭلاتماقدادر.

یالغز حربی متخصصلارنگ آڭلایتورغان بعضی تەکنیکی معلو-ماتلارنی قالدیرا توروب، بز بو یردە گەنەرال باراتیە مقالەسیندەن ساویت «روسیانگ حربی امکانی»ندە کوزگە ایلیشیب تورغان کەتتە نقصانلار حقندا یازغانلاری أوستندە بر آز توختاب أوتمەکچیمز.

گەنەرال باراتیە دیەدرکە:

«سانچا غایت کەتتە — برمیلیون ۳۰۰میڭ کشیدەن مرکب ساویت اوردوسی ایکی تورلو—یعنی دائمی عسکر وە میلیس اصولیلە توپلانغانیدان «حربی کفیتی» اوچون لازم —«جنس برلگی» (homogéniété) وصفندان محرومدر.

ساویت اوردوسینگ ۲نچی بویوك نقصانی—قوماندا قادروسینگ یعنی ضابطلارینگ عموم حربی علم حاضرلقلارینگ توبەنلیگیدر. ساویت ضابطلارینگ «بیلیم توبەنلگی» مارشال توخاچەفسکی دورندە دە(*)معلوم ایدی. اوندان بیرلی گەنەراللاردان اوچدە ایکیسی وە باشقا ضابطلارنگ یارمیسی قاداری، عموماً اوتوزمیڭ قادار ضابط اوردو صفندان«یوقا تیلدی». بو ۳۰ میڭ ضابط اورنیغا کیلگەنلەر کیملەردەن عبارتدر؟ گەنەرال باراتیەنگ قناعتینچا بو یەگی ضابطلارنگ حربی بیلیم افقی داها توبەن بولسا کیرەك. سوغوش چاغی اوردو صفیغا آلیناجاق وە نابوت بولغان قادرو — ضابطلار اورنینی توتاجاق احتیاط ضابطلارینگ بیلیم سویەسی اوندان دا توبەندر.

گەنەرال باراتیە ساویت حکومتینگ حربی احتیاج اوچون آغر صنایع توزوب، سوغوش اوچون کیرەکلی تانق وە باشقا تورلو ماکینەلی قورااللار حاضرلای بیلەجەك زاوود - فابریقلار تورغوزغانینی کورسەتیب،

(*) توخاچەفسکی ۱۹۳۷ نچی ییلی ایون آیندا آتیلیب أولدورولگەن.

بو آغیر صنایع مؤسسه‌له‌رینی یاخشیلاب یورگوزوب کیته بیله‌تورغان بیلیم سویه‌سی یوقاری مهندسله‌ر قادروسینگ آزلغینی قید ایتب أوته‌دی. گه‌نه‌رال باراتیه—«توغرو، بولشه‌ویکله‌ر جوده کوب وه کمیت جهتنده‌ن یاخشی‌غنا سوغوش ماکینه‌له‌ری چیغارا بیلدیله‌ر؛ فقط شوسه یولی یوق کبی بولغان بر مملکتده بو آغیرماکینه‌له‌رده‌ن قالایچا فائدالانیب بولادی»—دیدی. گه‌نه‌رال باراتیه‌نگ یازیشیغا کوره بوتون ساویت روسیادا—باری-یوقی ۲۵میگ کیلومترو اوزونلغندا شوسه یولی‌بار. ساویت‌حکومتی‌یه‌ گیده‌ن ۶۰ میگ کیلومترو اوزونلغندا شوسه یولی سالدیریشغا قرار بیرگه‌ن، فقط او یول قاچان سالینب بیته‌جه‌ك؟ نهایت، روسیا کبی باردیقچا ییری کینگ بر دولت اوچون ۸۵ میگ کیلومترولق شوسه یولی نه دیمه‌ك در؟ مقایسه اوچون فرانسانی آلایلق. روسیادان تخمیناً ۲۵ دفعه کیچیکلیکده بولغان فرانسانگ شوسه یولی ۶۵۰ (آلتی یوز ایللی)میگ کیلومترودر! سوغوش چاغی شوسه یولی بولماغان بر مملکتده آغیر حربی ماکینه‌له‌رنی قوللانیش، اولاردان تیوشلی درجه‌ده فائدالانیش ممکن ایمه‌س؛ تیمیر یوللار—عسکر تاشو، مملکت ایچنده غه‌لله، یه‌مه‌ك وه هه‌ر تورلو مال قاتناشتروغا یارایدر. روس تیمیر یوللارینگ نه قادار بوزوق وه فنا وضعیتده ایکه‌نلگینی ایسه هه‌ر کونی ساویت غازیتالاریندان کوروب بولادی... دیمه‌ك ساویت حکومتینگ یاساب چیقاردیغی آغیر ماکینه‌لی قوراللاری، موسقوا وه اونگ کبی که‌تته شهر کوچه‌له‌رینده رسم کچید(«پاراد»)له‌رده‌گنه کورسه‌تیش وه أوز خلقلارینی قورقوتوش اوچون‌گنه یارارلق نه‌رسه‌له‌ردر. سوغوش چاغی اولاردان فائده آز...

اوردو نه قادار مه‌خانیزه ایتیلسه، اونگ یوکسه‌ك بیلیملی قوماندا قادروغا (ضابطغا) او قادار آرتیق احتیاجی بار. روس‌اوردوسینگ مه‌خانیزه درجه‌سی ایسه اونگ بیلیملی ضابط قادروسی درجه‌سیگه هیچ اویمایدر.

مضمونینی قیسقارتیب‌غنا کیتردیگیمز مقاله‌سینی گه‌نه‌رال باراتیه—«ایلکده سوغوش چاغی روس دهقان کتله‌سینگ ساویت حکومتیگه قارشی ناراضیلیغی میدانغا چقیب قالیش احتمالی خوفلاندیرار ایسه،

ایندی بو ناراضیلق عسکر(۲) وه ایشچیله‌ر صفینی‌دا قاپلاب بارایاتقانده‌ك کورونه‌دی» دیب آیاقلاندرادر.

بوندای وضعیت قارشیسندا ساویت حکومتی «روسیا توپراغیغا» آچیقدان آچیق هجوم ایتکه‌ن یاپونیا آلدیندا «صلحپرور» بولوب کورونوشکه مجبوردور.

*

بین‌الملل تورموشدان

ملتله‌ر جمعیتینگ ۱۰نچی سه‌نتابرده آچیلغان شورا مجلیسیله ۱۲نچی سه‌نتابرده‌گی عمومی توپلانیشی دیه‌رلك پایقاوسزلقدا قالدی. عادتده ملتله‌ر جمعیتینگ سه‌نتابر توپلانیشی بوتون دنیا افکار عامه‌سینگ مرکزینی تشکیل ایته‌ر ایدی. سوك ییللاری، یاپونیا، آلمانیا وه ایتالیا جمعیتده‌ن چیقیب، ساویت روسیا جمعیتگه قبول ایتلگه‌نده‌ن بیرلی ملتله‌ر جمعیتینگ دنیا نظرندا بورونغو قزیغی که‌تیگقراغان بولسا هه‌م بو قادار پایقاوسزلقدا قالماس ایدی...

بوکون بوتون دنیا نظر دقتینی اوزیگه تارتیب تورغان مسئله چه‌خو-سلوواقیا مسئله‌سی‌در. بوتون دنیانی هیجانلاندریب تورغان سوأل: عجبا چه‌خو-سلوواقیا مسئله‌سی صلح یولی بیله‌ن حل ایتیله بیلیرمی‌ایکه‌ن؟ بولوب قالدی.

بزنگ أوتکه‌ن مقاله‌ده سوده‌ت آلمانلارینگ ملی طلبله‌ری چه‌خو-سلوواقیا جمهوریتینگ ایچکی سیاست چیگه‌ره‌له‌رینی کیچیب، بین‌الملل سیاست مسئله‌سی بولوب کیتدی دیگه‌نیمز، ایندی تصدیق‌ایتلمه‌کده‌در بورون بو مسئله آرقاسندا کوله‌که‌سینی‌گنه کورسه‌تیب تورغان بویوك آلمانیا ایندی مجادله میدانی باشیغا کیلیب قالدی. بوتون آوروپا هیجان ایچنده یاشاماقدادر. چه‌خو-سلوواقیا حکومتی ده بورونغو تارتینچاقلق یولوندان

(۲) گه‌نه‌رال باراتیه‌نگ بو دیدیگینی «چانغقو-فینغ» اطرافندا بولوب اوتکه‌ن روس-یاپون توقناشماسیندا قیزیل عسکرله‌ر ایچنده‌ن یاپونلار طرفیغا أوتوب کیتوچیله‌ر بولغانی تصدیق ایته‌در. («پوسله‌دنیه نوووستی» غازیتاسینگ 2. IX. 38 تأریخلی ساننده «قاناتلی کشیله‌ر» باشلیقلی مقاله‌گه باقیلسین).

تاييب ، سودەت آلمانلارينڭ ملى طلبلەريگە قاراى آديم اورا باشلادى. كيچەگنە چەخو-سلوواقيانڭ ملى وە دولت ناموسيغا تحقير ديب رد ايتيلگەن نەرسەلەر بوكون پراغا حكومتى طرفدان قورتولوش واسطەسى تانيليب ، سودەت آلمانلاريغا تكليف وە تقديم ايتلمە كدەدر. بويلەليكلە ايندى چەخو-سلوواقيا حكومتى سودەت آلمانلارينڭ ملى طلبلەريگە جواباً «٤نچى پلان» تقديم ايتب اوتورويدر. چەخو-سلوواقيا حكومتينڭ «بوندان آرتيق بيرەريميز يوق ، بو ايڭ سوڭغو پلانيمز»ديديگى بو پلان سودەت آلمانلارينڭ اعلان ايتديگى «قارلسباد پروغرامى»غا آنچاغنا ياقينلاشقان بولسا هەم ، اولارنى قناعتلانديرارلق درجەدە كورونمەيدى...

بو آرالقدا ميدانغا چيقيب قالغان بعضى وثيقەلاردان بوكونگى چەخو-سلوواقيا رئيس جمهورى بەنەش نڭ ، ١٩١٩نچى يلى «وەرساى قونغرەسى»ندە بويوك دولتلەر آلدينda سودەت آلمانلارى حقندا بيرگەن وعدەسى آشكار ايتليب قالدى ، سابق انگليز حكومتى باشلوغى وە «وەرساى قونغرەسيدە» ايڭ بويوك رول اويناغانلاردان لويد - جورج نڭ ياقيندا غنا باسيب چيقارغان «خاطرەلاريندا »بيلديرديگينە كورە ، ١٩١٩نچى يلى ماى آييندا يەگيدەن تورغوزولغان چەخو-سلوواقيا جمهوريتى چيگەرەلەرينى تعيين ايتەركەن ، اونڭ ايچيگە ٣ ياريم ميليون قادار سودەت آلمانلارينى كيرگيزيش ديگەن نەرسە آوروپا باشلوقلارينڭ بريسينڭ دە فكريندە بولماغان ايدى؛ سودەت آلمانلارينڭ چەخو-سلوواقيا تبعەسى بولوب قاليشى ، سوڭراق آلمانيا بيلەن بو يەگى توقان كيچيك دولت آراسندا آڭلاشيلماسلق توغدوروشى محتمل ايدى؛ فقط بەنەش «سودەت آلمانلارى اوچون چەخو-سلوواقيا ايچندە او قادار بختلى ملى تورموش وضعيتى حاضرلانادركە ، اولار هيچ وقت بيزدەن آيريليشنى ايستەمەيتورغان بولادرلار» ديب چەخو-سلوواقيانڭ اسويچرە كبى قونفەدەراتيف اساسغا قورولغان بر دولت بولاتورغانينى آڭلاتقانى اوچون ، وەرساى دولت اوستالاريدا سودەت آلمانلارينڭ چەخو-سلوواقيادا قاليشيغا راضيلق بيلديرگەنلەر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

چەخو-سلوواقيا دولتى آيريم ملتلەرنڭ ملى حق وە حقوقچا تەڭليگيگە اساسلانغان قونفەدەراتيف ، يا ايسە فەدەراتيف بولماسدان بر مركزگە توپلانغان دەموقراتيك جمهوريت بولوب چيقدى. بەنەش نڭ ١٩١٩نچى يلى وەرساى قونغرەسندا آڭلاتغان وە وعدە ايتكەن دولت قورولوشى پروژەسينى ايسلەتوچيلەر چەخو-سلوواقيا دولتى دوشمانلارى قاتاريغا كيرگيزيلەتورغان بولديلار... نهايت چەخو-سلوواقيا بوكونگى وضعيت قارشيسندا قاليب توروبدر...

چەخو-سلوواقيا حكومتى آلمان وە باشقا ملتلەرنڭ ملى سياسى مختاريتى طلبلەريگە قارشيليق كورسەتەركەن ، ساويت روسيا حكومتى طرفدان جسارتلەنديريلمە كدەدر. سودەت آلمانلارى مسئلەسى اوستوندە آلمانيا بيلەن سوغوش چيقيب قالغان تقديردە حربى ياردەمگە حاضر ايكەنينى بيلديرا ياتقان ساويت حكومتى ، ايكنچى طرفدان «انگلتەرە چەخو-سلوواقيانى آلمانياغا ساتيب بيبارماقدادر» («پراودا» ٨.٩.٣٨) ديب ، چەخو-سلوواقيا حكومتينى اينگلتەرەگە قارشى قوتورتماقدادر.

چەخو-سلوواقيا مسئلەسندەن توققان بوكونگى آوروپا بحرانينڭ غريب وە آغير نقطەسىدا مەنە شو ساويت حكومتينڭ پرووووقاسيونيدر.

پراغا ايلە موسقوا آراسنداغى سياسى دوستلق وە حربى اتفاقنڭ آوروپا اوچون خوفلى بولغانلغى ايندى هەركسچە آشكار بولدى.

آلمانيا سودەت أولكەسندەكى برادرلەريگە ياردەملەشە تورغانينى آچيق بيلديردى.

چەخو-سلوواقيا حكومتى ايسە ساويت روسيا ، فرانسا وە اينگلتەرە ياردەمندەن اميد وار بولوب ، سودەت آلمانلارى ملى طلبيگە قارشيلق كورسەتە بيلەدى.

ساويت روسيانڭ «چەخو-سلوواقياغا حربى ياردەمگە خاضرميز» ديگەنينى يوقاريدا يازيب أوتدوك. فرانسا ايسە چەخو-سلوواقيا بيلەن بو دولتنڭ قورولوشندان بيرلى حربى متفقىدر؛ ديمەك سوغوش چيقيب قالارسا ، فرانسا اونڭ ياردەميگە كيتيش مجبوريتندەدر؛ فقط فرانسا

حكومتی چەخو-سلوواقیا مسئلەسینی سوغوشغا ییتكیزمەسلك نیتیله، صلح بیلەن حل ایتلیشی اوچون حركت ایتمەكدەدر.

اینگلتەرەنگ چەخو-سلوواقیا بیلەن خصوصی باغلیلیغی یوق. فقط أوز دولت كشیسی لورد رەنسیمەننی چەخو-سلوواقیاغا «مصلحتچی» ایتب یبیارماقله، اینگلتەره حكومتی بو مسئلەگە سیاستاً وه بالخاصه اخلاقاً باغلانیب قالغان بولدی. اگر لورد رەنسیمەن (دیمەك اینگلتەره) طرفندان «ییتەرلك» دیب تانیلغان سودەت آلمانلاری ملی طلبینی حل ایتیش اوچون چەخو-سلوواقیا حكومتینگ تكلیف ایتكەن پروژەسی آلمانلار طرفندان رد ایتیلیرسه، اینگلتەرەنگ بوگا قارشی بر وضعیت آلیش مجبوریتنده قالاجاغی سویلەندی...

سوڭ كونلەر، اینگلتەرەنگ ایگ مهم غازیتاسی تانیلغان «تایمیس» — چەخو-سلوواقیانی هەر زمان هەم ایچكەریدەن، هەم تاشقاریدان راحتسزلاندیرا تورغان، وه اونیگله بوتون آوروپانیدا سوغوش قورقوسی هواسندا یاشاتاتورغان — سودەت آلمانلارینگ چەخو-سلوواقیا ایچندە ساقلانیب قالیشلاریندان، آلمانیاغا قوشولوب كیتیشی فائدالیراق بولماسمی ایدی؟» دیگەن فكرنی تارقاتماقله، اینگلتەره افكار عامەسندە اینگلتەرەنگ سوغوشغا قاتناشیب كیتیشی حقندا بوكونگەچە معین بر فكر بولماغانلغینی كورسەتەدی.

فقط آوروپادا چقیب قالغان بر سوغوشنگ قایدا باریب توقتایتورغانینی آلدان سویلەب وه بیلیب بولمایدر.

ایتالیا — آلمانیا بیلەن بیر.

لهستان — فرانسا بیلەن حربی متفق بولغانی حالده، فرانساغا تاشقاریدان هجوم ایتیلگەن تقدیردەگنه متفقی طرفیغا أوتەجەكمیش. فقط فرانسا أوز متفقی چەخو-سلوواقیا یاردەمیگە چیقیب، سوغوشغا كیرەرسه، لهستاننگ آلاجاغی وضعیت معلوم ایمەس. معلوم بولغان بیرگنه نەرسه بارسا، او دا لهستاننگ چەخو-سلوواقیا یاردەمیگە چیقاتورغان ساویت

اوردولاریغا أوز توپراغی أوستندەن یول بیرمەیەجەگی، قیزیل اوردونی اوتكوزمەیەجەگیدر.

چەخو-سلوواقیانگ «كیچیك آنتانتا» طرفندان متفقی رومانیا بورونراقدا ساویت اوردوسینی أوز توپراغندان اوتكوزمەیتورغانینی بیلدیریب یورەر ایدی. حتی دولت اساس قانونیغا دا بو معنادا أوزگەریش كیرگیزگەن ایدی. فقط سوڭ كونلەردە دنیا مطبوعاتندا رومانیا حكومتینگ ساویت اوردوسینی أوز توپراغندان كیچیریب-كیچیرمەسلگی حقندا تورلو جنسدەن خبر تارالماقدادر.

كیچیك آنتانتا طرفندان چەخو-سلوواقیانگ ایكنچی متفقی بولغان یوغو-سلاویا ایسه، چەخو-سلوواقیاغا قارشی سوغوشچیلار قاتارندا ماجارستان تورغان تقدیردەگنه متفقی یاردەمیگە كیتەجەك در.

یوقاریدا — «آوروپادا چیقیب قالغان بیر سوغوشنگ قایدا باریب توقتایتورغانینی آلدان سویلەب وه بیلیب بولمایدر» دیگەنمزنی بو یردە قایتادان تكرارلاب أوتەمیز.

آوروپا غازیتالاریندان بعضیلارینگ یازدیقلاریغا كوره، چەخو-سلوواقیا پایتختی پراغا بو سوڭ وقتلار ساویت پروپاغانداسی مركزی بولوشله برلیكده «ماسونلار» پروباغانداسی مركزی هەم بولوب قالغاندر.

آوروپادا بولوب تورغان سیاسی فكر مجادلەسندە «ماسونلار»نگ قیزیللار طرفداری بولوب یورگەنلیگی معلومدور. «ماسونلار» عموماً ملتچیلیك مسئلەسیگە قارشی بولغانلقلاری سببلی، اولارنگ شبهەسز سودەت آلمانلاری وه چەخو-سلوواقیادا یاشاوچی چەخ بولماغان ملتلەر طلبیگە قارشی بولوشلاریدا آڭلاشیلارلق در.

روس بولشەویكلەری ایله «ماسونلار»، هەر قایسیسی أوز باشیغا آیری-آیری، بزنگ آڭلادیغمیز «ملی مسئله» اوچون ییتەرلك درجەدە قوتلی دوشمان ایكەن، ایكیسی بیرلەشكەچ، دوشمان قوتی داها كوچەیەجەكدر.

ئەۋلاد گورۆپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

هەم بولشەویزم هەم «ماسون»غا قارشی باریشماز دوشمان بولغان آلمانیانگ پراغا حکومتیگه قارشی آلغان قطعی وضعیتنگ باش سببلەرینگ بریسی ده مەنه شو بولسا کیرەك.

—م—

*

ایوان ستەپنوف ــ علی جانگەلدین

بو اسم «یاش تورکستان» اوقوچیلاریغا معلومدر. بوتون تورکستاندا «روسغا چوقونغان» دین وه ملت خائنی یالغز شو ایوان ستەپنوف—جانگەلدیندر. ۱۹۱۷نچی ییلغی انقلابدان اول «ایوان ستەپنوف» روس اولیا وه انبیالاری بیرلەشکەن «مقدس» جایلارنی پیاده زیارت ایتەرەك شهرت قازانمش وه اسلام دینیگه قارشی خریستیان اورتودوقس میسیو- نەری درجەسینه ایریشه آلمش ایدی. ۱۹۱۶نچی یلی عصیان چاغی ستەپنوف تورکستانغا کیلیب، بالخاصه جزاخ اطرافندا روسلق پروپا- غانداسی یورگوزوب، روس حکومتی طرفندان قاماقغا آلینب، أولوم جزاسیغا حکم ایتلگەن تورکستان عصیانچیلاریغا: «خریستیان دینینی قبول ایتسەگلەر تریك قالاسیزلار» دیب تشویقات یورگوزگەن.

۱۹۱۷نچی یلی بولشەویکلەر حکومت باشیغا کیلەر-کیلمەس، شو چوقوندی میسیونەر ستەپنوفنی تاپیب آلیب بوتون دالا(قازاق) ولایت- لەریگه ساویت حکومتینگ «فوق‌العاده قومیساری» ایتب بیلگیلەدیلەر. مەنه شو زماندان بیرلی «ایوان ستەپنوف»—«علی جانگەلدین» بولوب آلدی.

ستەپنوف — جانگەلدین روس قیزیل عسکر وه موژیکلەرینی تو‌پلاب قازاق ملی حکومتی («آلاش اوردا»)گه قارشی حرکت یور- گوزدی... ۱۹۱۹نچی ییلدان باشلاب ستەپنوف—جانگەلدین قازاغستان حکومتی وه مرکز اجرا قومیتەسی باشلاریندا توروب کیلدی. خلق اوگا قارشی نفرتینی هیچ یاشیرالماس ایدی، اونگچوندرکه ستەپنوف—

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Dr. Tahir Schakir, Berlin-Wilmersdorf
Buchdruckerei „VIKTORIA" GmbH., Charlottenburg 1, Spreestraße 8
مسئول مدیری دوقتور طاهر شاکر.

جانگەلدین ساویت پارلامانی سایلاولاری چاغندا نه ساویتلەر اتفاقی پارلامانیغا، نه ده قازاغستان عالی شوراسی (پارلامانی)غا نامزد ایتیله بیلدی! ایندی ستەپنوفنگ «کونی بیتکەنگه» اوخشایدی. ۲ نچی قازاغستان فرقه قورولتایندا سویلەگەن نطقندا، فرقه مرکز قومیتەسی باش کاتبی سکورتسوف اوگا قاراتیب توبەندەگی سوزلەرنی سویلەدی:

«قازاغستان مرکز اجرأ قومیتەسینگ رئیس اورونباساری یولداش جانگەلدین آز ایشلەیدی، ساویت دولت قورولوشی مسئلەسینی آگلامایدی. مەنگچه، اتفاق فرقه مرکز قومیتەسیله یولداش ستالین‌نگ: «قایسی بر کشی بولسون، اوگا قیمت بیرەرکەن وه اونی آلغا سورەرکەن، اونگ ایسکیدەگی خدمتی ایمەس، لەنین - ستالین فرقەسی غایەسینی آگلای آلیش وه او یولدا ایشلەی بیلیش قابلیتیگنه نظرغا آلینمالی» دیگەن تعلیماتینی خاطرلاش لازم. مەنگچه یولداش جانگەلدین‌نگ أوزیگه تاپشیریلغان ایشنی آگلاش اوچون بیلیمی یتیمسزدر؛ جانگەلدین چالیشماق وه اوقوماق ایستەمەیدی («قازاغستانسکایه پراودا» ۱۱ ایول ۱۹۳۸).

یگیرمه ییل یاریم روس بولشەویزمیگه تینماسدان خدمت ایتب کیلگەن، روسلققا ایمان وه انصافینی ساتقان ستەپنوف—جانگەلدین ایندی هیچ نەرسەنی آگلامادیغی وه بیلیمسزلگی اوچون ایشدەن قوولوب چیقاریلدی! «لەنین - ستالین فرقەسی غایەلەرینی آگلامایتورغان، هیچ نەرسەگه عقلی یتمەیتورغان» برکشینی نیمه اوچون تورکستان‌نگ— اینگ بویوك قسمی بولغان قازاغستان باشیغا اوتورتوب کیلدیلەر ایکەن؟

«ج»

تورکستان خبرلەری

قازاغستان فرقه قورولتایی ماتەریاللاریندان

۱۹۳۷ - ۱۹۳۸ نچی اوقو یلی ۲۵ میگ مکتب یاشنداغی بالا مکتبکه کرالماسدان قالغان هەم ۱۰ میگ مکتب بالاسی مکتبلەردەن چیقیب کیتکەن.

یللق پلان بویونچا سوادی آچیلمالی دیب بیلگیلەنگەن ۳۱۹ میگ کشیدەن ۲۹ (یکرمه توقوز) میگ کشیگنه درسکه تارتیلغانمیش؛ ۲۹۰ میگ چەله سوادلی دەن ۲۰ (یکرمه) میگ‌گنه سی درسلەرینی دوام ایتدیره بیلکەن. («قازاغستانسکایه پراودا» ۱۷ ایون ۱۹۳۸).

Yach Turkestan

Septembre 1938 (Le Jeune Turkestan) No. 106

Revue mensuelle

Organe de la lutte nationale pour l'indépendance du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Mustafa Tchokai-Oghly**

یولیمزغا توغرو کیلگەن بوتون یازولار اوچون مجموعەمزنگ بیتلەری

آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلاری:

ییللیغی 120 فرانسز فرانقی، آلتی آیلیغی 65 فرانق، اوچ آیلیغی 35 فرانق.

٤نچی تورکمەنستان فرقه قورولتایی ماتەریاللاریندان:

۱۹۳۷-۱۹۳۸نچی اوقو ییلی ایچندە بوتون تورکمەنستان مکتبلەریندەگی اوقوچیلار سانی ۱۸٤ میگ بولغان. ۳۸نچی ییلغا قادار تورکمەن اورتا مکتبلەری بولماغانیدان، تورکمەنستاندا بولغان قیشلاق خوجالغی، طب وە پەداغوژی اینستیتوتلەری کیبی عالی مکتبلەرگە بیرگنە بولسا دا تورکمەن بالاسی کیرالماسدان کیلگەن.

بو رقملارنی کیتروچی تورکمەنستان فرقه مرکز قومیتەسی باش کاتبی چوبین شو ییلغاچ تورکمەن اورتا مکتبلەری آچیلماسدان کیلگەنی اوچون تورکمەن ملتچیلەرینی عیبلەیدر؛ چونکە، چوبین نك آیتیشیغا کورە، تورکمەن ملتچیلەری گویا تورکمەن بالالارینك اورتا وە عالی تحصیل کوروشلەریگە وە اونلارنك ایش باشیغا کیلیشلەریگە باریشماز دوشمان ایکەنلەر.

قایسی بیر ملتچی اوز ملتینك معارفلاشیشیغا، اوز ملتی بالالارینگ وطن ایشیگە قاتناشیشیغا قارشی بولور؟ بونیگدەك شیطانلقنی چوبین کیبی احمق وە اونك خوجاینلاری بولماسا، باشندا میەسی بار کیمسە دە آیتا آلماس.

مجموعەمزغا تیمشلی هەر تورلو یوللانمالار اوچون آدرەس:

Mustafa Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France